

ΜΙΧ. Σ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ

## ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΑΡΑΚΛΟΒΟΝ (ΑΛΒΑΙΝΑ ΗΛΕΙΑΣ)\*

### 1. Ιστορικά στοιχεία

Ένα περίπου έτος ύστερα από την κατάληψη της βυζαντινής πρωτεύουσας, οι Φράγκοι, με επικεφαλής τον Βονιφάτιο Μομφερατικό, εισχώρησαν στην Πελοπόννησο, κατέλαβαν την Κόρινθο και το Άργος και πολιορκήσαν τον Άκροκόρινθο. Ένώ η πολιορκία του Ισχυρού αυτού φρουρίου συνεχιζόταν, δυο Φράγκοι εγγενείς, ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης και ο Γοδεφρίδος Βιλλεαρδουίνος, βάδισαν έναντιον της δυτικής Πελοποννήσου και κατέλαβαν με εύκολία την Πάτρα, την Άνδραβίδα και το Ποντικόκαστρο (μικρό φρούριο της περιοχής Κατακόλου). Σύμφωνα με την Ισπανική παραλλαγή του χρονικού του Μορέως<sup>1</sup>, αμέσως ύστερα από την κατάληψη του τελευταίου φρουρίου, οι Φράγκοι εισχώρησαν στα Σκορτά, στο όρεινό δηλ. τμήμα της ανατ. Ήλειας και δυτ. Αρκαδίας, για να καταλάβουν το δχυρότατο κάστρο Άρακλοβο (Bucelet), ο υπερασπιστής όμως του κάστρου Δοξαπατρής Βουτσαράς, δυνατός και γενναίος μαχητής, προξένησε μεγάλη φθορά στις τάξεις τους με τις συχνές εξόδους που επιχειρούσε. Τελικά οι Φράγκοι αναγκάσθηκαν να αναχωρήσουν για την Κυπαρισσία, αφού άφησαν ένα μέρος του στρατού τους να πολιορκεί το φρούριο.

Η Έλληνική παραλλαγή του χρονικού του Μορέως μνημονεύει το όνομα του υπερασπιστή του φρουρίου, τον όποιο χαρακτηρίζει ως μεγάλο «στρα-

\* Τα κυριότερα σημεία της εργασίας αυτής αποτέλεσαν αντικείμενο διάλεξης που έδωσα στο Πολυτεχνείο (βλ. Περιλήψεις επιστημονικών διαλέξεων που δόθηκαν κατά το ακαδημαϊκό έτος 1984—85 στα πλαίσια των μαθημάτων έμβαθύνσεως Ιστορίας της αρχιτεκτονικής: Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα αρχιτεκτόνων, Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αθήνα 1985, σ. 46—48). Εύχαριστώ τον καθηγητή του ΕΜΠ κ. Χ. Μπούρα για την πρόσκληση και τις παρατηρήσεις του, καθώς και τον αρχαιολόγο κ. Π. Βελισσαρίου για την βοήθειά του στην τοπική βιβλιογραφία. Θερμές εύχαριστίες όφειλω στους κατοίκους των χωριών Άλβαινας και Σμέρνας, Χ. Παναγούλια, Ι. Καραπαναγιώτη, Ι. Μαυροειδή, Α. Κολλά και ιδιαίτερα στον Άγιο Κλωνάρη, καθώς και στον δάσκαλο της Σμέρνας Κ. Φωτόπουλο, οι όποιοι βοήθησαν στην επιτόπια έρευνα.

1. A. Morel-Fatio, *Libro de los Fechos et conquistas del principado de la Morea*, Genève 1895, παρ. 110, 111.



τιώτη»<sup>1</sup>, αλλά όρίζει τήν πολιορκία του κάστρου ύστερα από τή μοναδική μάχη ανάμεσα στους Έλληνες και τους Φράγκους που έγινε στη Μεσσηνία (Κούντουρας έλαιώνας) και όχι άμέσως μετά τήν κατάληψη του Ποντικόκαστρου. Συνδυάζοντας τά γραφόμενα και των δύο παραλλαγών, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ή πολιορκία του φρουρίου άρχισε άμέσως και οι κατακτητές, πριν αναχωρήσουν, άφησαν ένα τμήμα του στρατού τους να τó πολιορκεί και ότι άργότερα, μετά τή μάχη τής Μεσσηνίας «και ενώ είχαν σταθεροποιηθεί και έξοικονομήσει τις άπαραίτητες δυνάμεις, έστειλαν και άλλους άνδρες, για να ενισχύσουν τους πολιορκητές. Διαφορετικά, πρέπει να δεχτούμε ότι οι Φράγκοι πολιορκήσαν τó κάστρο του Άρακλόβου δυό φορές, πριν και ύστερα από τή μοναδική μάχη τής Μεσσηνίας, όπως έγινε και με τó φρούριο τής Άρκαδιάς<sup>2</sup>».

Στήν Έλληνική παραλλαγή του χρονικού του Μορέως μνημονεύεται ότι τó Άράκλοβο «κρατεί» τόν δρόγγο των Σκορτών. Φαίνεται πως ή θέση του ήταν τέτοια που έξασκούσε έλεγχο στους όρεισίβιους κατοίκους των Σκορτών, οι όποιοι ήταν άνυπότακτοι και δημιουργούσαν συχνά προβλήματα στους Φράγκους. Τό ίδιο συνέβαινε με τά κάστρα Μυστράς, Λεύκτρο και Άστρος, που χτίστηκαν για να έλέγχουν τους Σλάβους του Ταϊγέτου και τους κατοίκους του Πάρωνα. Όπως ήταν φυσικό, οι Έλληνες των Σκορτών θεωρούσαν τó Άράκλοβο, καθώς και τó κάστρο τής Καρύταινας που οι Φράγκοι έκτισαν στο ΝΑ άκρο τής περιοχής, ως δύο σημεία στερήσεως τής έλευθερίας τους. Πράγματι, ύστερα από τήν παραχώρηση τής Λακωνίας στους Βυζαντινούς, οι κάτοικοι των Σκορτών έπαναστάτησαν και πολιορκήσαν τά δύο παραπάνω φρούρια. Σύμφωνα με τó χρονικό του Μορέως:

*Οί Σκορτινοί έρροβόλεψαν κ' έπάν' με τους Ρωμαίους  
έβαλαν παρακαθισμούς στο κάστρο του Άρακλόβου  
όμοίως τήν Καρύταιναν έβάλασιν φουσσατα  
εις λογισμόν να τά κρατούν δια τόν βασιλέα<sup>3</sup>.*

Άπό ένα περιστατικό που αναφέρει επίσης τó χρονικό του Μορέως άντλοΰμε για τó Άράκλοβο όρισμένα χρήσιμα στοιχεία ιστορικού και τοπογραφικού ενδιαφέροντος: πρόκειται για τήν κατάληψή του από τόν Φράγκο τυχοδιώκτη Γοδεφρίδο ντε Μπριέρες (Geoffroy de Briel). Όστερα από τó θά-

1. Π. Καλονάρου, *Τό Χρονικόν του Μορέως*, Άθήναι 1940, στ. 1756 κ.έ.

2. Μ. Κορδώσης, *Η κατάκτηση τής νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 99—100.

3. Π. Καλονάρου, *δ.π.*, στ. 5632 κ.ε.

4. Π. Καλονάρου, *δ.π.*, στ. 8110 κ.ε. J. Longnon, *Livre de la conquete de la princée de l' Aporée. Chronique de Morée*, έκδ. J. Longnon, à Paris 1911, παρ. 557 κ.έ. A. Morel-Fatio, *δ.π.*, παρ. 428 κ.έ.



νατο τοῦ ὁμώνυμου θείου του, ἀφέντη τῆς Καρύταινας, ὁ Γοδεφρίδος ἦρθε στοὺς Μορέα, μὲ σκοπὸ νὰ κληρονομήσει τὴν ὁμώνυμη βαρωνία, ποὺ νόμιζε ὅτι τοῦ ἀνήκε. Οἱ Φράγκοι βαρῶνοι, ὅμως, δὲν εἶχαν τὴν ἴδια γνώμη καὶ ὁ Γοδεφρίδος ἀποφάσισε νὰ τοὺς ἐκβιάσει, κυριεύοντας μὲ δόλο τὸ δεύτερο ἰσχυρὸ κάστρο τῶν Σκορτῶν, τὸ Ἀράκλοβο. Ἔτσι, παίρνοντας μαζί του τοὺς ἀκόλουθους του, ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀνδραβίδα καὶ ἔφθασε στοὺς Ξεροχώρι<sup>1</sup>. Ἐκεῖ προσποιήθηκε ὅτι τὸν ἔπιασε τὸ «κοιλιακό» καὶ γιὰ νὰ γίνει καλά ζήτησε νὰ πιεῖ πόσιμο νερὸ ἀπὸ στέρνα. Στέρνες μὲ καλὸ νερὸ ὑπῆρχαν στοὺς κοντινοὺς Ἀράκλοβο κι ἔτσι ὁ Γοδεφρίδος ἔστειλε καθημερινὰ κάποιον ἀκόλουθό του γιὰ νὰ μεταφέρει ὄχι μόνον τὸ νερὸ ποὺ χρειαζόταν ἀλλὰ καὶ τὶς ἀναγκαῖες πληροφορίες γιὰ τὴν ὀχύρωση τοῦ κάστρου. Μὲ βάση τὶς πληροφορίες αὐτές, ὁ Φράγκος τυχοδιώκτης ἔκρινε ὅτι θὰ μποροῦσε, μὲ τοὺς λίγους ἀνθρώπους του, νὰ καταλάβει καὶ νὰ κρατήσει τὸ φρούριο. Πράγματι, κατόρθωσε νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ φρουράρχου καὶ νὰ μετακομίσει μὲς τὸ κάστρο, ὥστε νὰ πίνει τὸ νερὸ τῆς στέρνας «ἔγκαιρον». Οἱ ἀκόλουθοί του ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο, στὸν «μποῦργκο», ἀπ' ὅπου κατόρθωσαν νὰ μεταφέρουν κρυφὰ στοὺς δωματίους τοῦ κυρίου τοὺς τὰ ἄρματα τους. Ἐκεῖ ὁ Γοδεφρίδος τοὺς ἐκμυστηρεύθηκε τὸ σχέδιό του: θὰ καλοῦσαν τὸν καστελλάνο καὶ τὴν φρουρὰ στὴν ταβέρνα τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο, θὰ τοὺς μεθοῦσαν καὶ γυρίζοντας πίσω θὰ «πετοῦσαν» ἔξω τὸν πορτάρη, παίρνοντάς του τὰ κλειδιά.

Τὰ γεγονότα ἐξελίχθησαν ὅπως ἀκριβῶς τὰ εἶχε σχεδιάσει ὁ Γοδεφρίδος καὶ τὸ Ἀράκλοβο ἔπεσε στὰ χέρια του<sup>2</sup>. Ὁ νέος κύριος τοῦ κάστρου ἐλευθέρωσε τοὺς Ἕλληνες κρατούμενους ποὺ ὑπῆρχαν στὶς φυλακὲς τοῦ φρουρίου, μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς μετατρέψει σὲ σύνεργούς του, ἀφοῦ θὰ προφασίζοταν ὅτι εἶχε τὴν πρόθεση νὰ παραδώσει τὸ κάστρο στοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ Μυστρά. Πράγματι, ἔστειλε δύο ἀπ' αὐτοὺς νὰ εἰδοποιήσουν τὴν κεφαλὴν τῶν βυζαντινῶν κτήσεων τῆς ΝΑ Πελοποννήσου καὶ σὲ λίγες μέρες τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα ἔφθασαν στὸν Ἀλφειό. Στὸ μεταξύ οἱ Φράγκοι, ποὺ εἶχαν μάθει γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ Ἀρακλόβου καθὼς καὶ γιὰ τὴν πρόθεση τοῦ Γοδεφρίδου ντὲ Μπριέρης νὰ τὸ παραδώσει στοὺς Βυζαντινοὺς, ἔσπευσαν νὰ κυκλώσουν τὸ κάστρο καὶ νὰ φρουροῦν τὰ περάσματα, μὲ σκοπὸ τὴ διακοπὴ τῆς ἐπικοινωνίας του μὲ τοὺς τελευταίους. Ἐνα τμήμα τοῦ φραγκικοῦ στρατοῦ ἔφθασε στὴν Ἴσοβα, στοὺς «Πέραμα τῆς Πτέρης», γιὰ νὰ ἐμποδίσει τοὺς Ἕλληνες νὰ περάσουν τὸν ποταμὸ καὶ νὰ μποῦν στὰ Σκορτὰ, ἐνῶ συγχρόνως στάλθηκε ἀγγελιοφόρος στὸν Γοδεφρίδο μὲ τὸν ὄρο νὰ τοὺς παραδώσει τὸ

1. Στὴν Ἑλληνικὴ παραλλαγή (στ. 8198) μνημονεύεται ὡς Ξενοχώρι. Στὴν Γαλλικὴ παραλλαγή (παρ. 563) ὡς Salicori καὶ στὴν Ἰσπανικὴ (παρ. 432) ὡς Cerochori.

2. Μόνον ἡ Ἀραγωνικὴ παραλλαγή, A. Morel-Fatio, ὁ.π., παρ. 436—40, μνημονεύει ὅτι τὸ κάστρο κυριεύθηκε μὲ βία καὶ μὲ θύματα τὸν πορτάρη, τὸν καστελλάνο καὶ τέσσερις φρουρούς.



κάστρο, απειλώντας τον, διαφορετικά, ότι θα αναγκάζονταν να γκρεμίσουν τὰ τείχη με πετροβόλα μηχανήματα. Τελικά ο Φράγκος τυχοδιώκτης συμβιβάστηκε να παραδώσει τὸ κάστρο, με ἀντάλλαγμα τὸ φέουδο τῆς Μόραιναις καθώς και τὸ φέουδο τῆς Λισαρέας πού θὰ ἔπαιρνε ἀπὸ τὴ μελλοντικὴ του σύζυγο.

Τὸ Ἄρακλόβο μνημονεύεται και σὲ φραγκικὰ ἔγγραφα. Τὸ ἔτος 1289 τὸ κάστρο —Bucelet ὅπως ὀνομάζεται στὶς φραγκικὲς πηγές— παραχωρεῖται ὡς φέουδο ἀπὸ τὸν Κάρολο Ἀνδρηγαβὸ στὴν Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνη, μαζί με τὸ φρούριο τῆς Καρύταινας<sup>1</sup>. Ἀρκετὲς φορὲς συναντοῦμε τὸ φρούριο σὲ ἔγγραφα τῆς οἰκογένειας Acciaiuoli (ὡς Pozoletto)<sup>2</sup> καθώς και σὲ καταλόγους πελοποννησιακῶν φρουριῶν (ὡς Polcelleto, Porcelleto, Atraclovo κλπ.)<sup>3</sup>. Τέλος σὲ πηγές τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου μνημονεύεται και «θέμα» Ἄρακλόβου<sup>4</sup>.

## 2. Ἀπόψεις γιὰ τὴ θέση τοῦ φρουρίου. Τοπωνυμικὰ δεδομένα

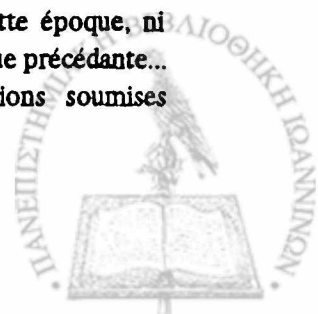
Ἡ ταύτιση τοῦ Ἄρακλόβου εἶναι ἀπὸ τὰ δυσκολότερα τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς μεσαιωνικῆς Πελοποννήσου. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ κάστρο βρισκόταν στὰ Σκορτά, μιὰ ἐκτεταμένη περιοχή πού κάλυπτε τουλάχιστο τὸ ἀνατομικὸν τμήμα τοῦ νομοῦ Ἠλείας πού βρίσκεται νότια τοῦ Ἄλφειου, τὴ βόρεια Μεσ-

1. C. Perrat-J. Longnon, *Actes relatifs à la principauté de Morée 1289-1300*, Paris, 1967, σ. 21—22.

2. J. Longnon-P. Topping, *Documents sur la régime des terres dans la principauté de Morée aux XIVe siècle*, Paris 1969, σ. 64, 70, 73.

3. A. Bon, *La Morée franque*, Paris 1969, σ. 689 κ.έ.

4. Σὲ λίθινο κιονίσκο ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, πού βρῖσκεται στὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Δημοτσάνας, ἔχει χαραχτεῖ με ἀκίδα, ἐπιγραφή, ὅπου ἀναφέρεται θέμα Ἄρακλόβου (Ν. Βέη, «Βυζαντινὰ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας» *Vizant. Vremenic* 11 (1904) 63. Σὲ πατριμακὸ ἐπίσης κώδικα ἀναγράφεται τὸ σημεῖωμα: Ἐπληρώθη τὸ παρὸν εὐαγγέλιον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ και χορικοῦ Θεοδούλου τοῦ Καταλέκτι ἐκ θέματος (Ἄ)ρακλόβου, ἀπὸ κόμης λεγομένης τὸ Στροβισιτση... Ἐπληρώθη δὲ εἰς τὰς κη τοῦ Μαΐου ἐπὶ ἔτος 994' (Ι. Σακκελιωνος, *Πατριμακὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθήνησι 1890, σ. 141. Ὅπου ἀναγράφεται 993', βλ. Ν. Βέη, ὁ.π. σ. 65). Σύμφωνα με τὴν Ahrweiler πρόκειται γιὰ μικρὲς ὑποδιαίρεσεις φορολογικοῦ χαρακτῆρα πού περιελάμβαναν μιὰ πόλη και τὴ γύρω περιοχή τῆς. (H. Ahrweiler, «Recherches sur l' administration de l' empire byzantin aux IXe-XIe siècles»; *Bulletin de Correspondance Hellenique* 84 (1960) και *Variorum Reprints* VIII, σ. 88: «Plusieur de ces petits thèmes fiscaux, les ολιγρότατα θέματα de Théophylacte, se trouvent groupés dans une des circonscriptions administratives mentionnées plus haut et gouvernées par les Kritès - praitor. Il est évident que, à part le nom, ni les petits «thèmes fiscaux» administrés par un ενεργῶν ou un πράκτωρ ni les petits «thèmes militaires» du XIe siècle n' ont rien de commun avec les circonscriptions gouvernées par le kritès - praitor de cette époque, ni avec les grandes circonscriptions administratives gouvernées par le stratège de l' époque précédente... Les petits thèmes continuent à exister en Thessalie, Épire Péloponnèse, régions soumises vraisemblablement au grand commandement maritime».





σηνία καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας. Ἔτσι, ὡς σήμερα, ἔχουν ἐκφρασθεῖ γιὰ τὴ θέση ποὺ εἶχε χτιστεῖ τὸ μικρὸ αὐτὸ φρούριο πολλές καὶ διαφορετικὲς γνώμες ἀπὸ ἐμπειρους ἐπιστήμονες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοπικοὺς ἐρευνητὲς, οἱ ὁποῖοι, πρέπει νὰ τονιστεῖ, πρόσφεραν σημαντικὴ ὑπηρεσία στὴν ἔρευνα τοῦ προβλήματος. Ὁ Leake τὸ τοποθετεῖ στὰ ὄχυρωμένα ὑψώματα τῆς Θεισόας ἢ πιθανότερα, τῶν Μαράθων, δηλ. βόρεια τῆς Καρύταινας, ἀπὸ τὴ μὰ καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ Ἀλφειοῦ ποταμοῦ<sup>1</sup>. Ὁ J.A.C. Buchon τὸ ταυτίζει μὲ τὴν ἀρκαδικὴ Ἀράχοβα<sup>2</sup>. Τὸν ἀκολουθεῖ ὁ J. Longnon<sup>3</sup>. Ὁ Δραγοῦμης, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ Ξεροχώρι, ποὺ τὸ ταυτίζει μὲ τὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς σημερινῆς περιοχῆς τῆς Ζαχάρως, τοποθετεῖ τὸ Ἀράκλοβο στὸ κάστρο τῆς Πλατιάνας, ἀρχαῖο φρούριο, νότια τοῦ σημερινοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ<sup>4</sup>. Ὁ Ν. Βέης πιστεύει ὅτι τὸ Ἀράκλοβο ἦταν τὸ σημερινὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας (Μίνθη) Ἡλείας<sup>5</sup>. Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Ν. Μουτσόπουλος, ποὺ σημειώνει ὅτι «γέροντες τινες τῆς περιοχῆς ἐνθυμοῦνται τὴν ὀνομασίαν τοῦ κάστρου Ἀράκλοβον»<sup>6</sup>, καθὼς καὶ ὁ Γ. Δημητρακόπουλος<sup>7</sup>. Ὁ Ἰ. Σαρρῆς ταυτίζει τὸ Ἀράκλοβο μὲ τὸ ἀρχαῖο φρούριο τοῦ Σαμικοῦ, ἀνάμεσα στὴ λίμνη τοῦ Καϊάφα καὶ στὴ θάλασσα, ποὺ δεσπάζει τῆς θέσης Κλειδί, πέρασμα ἀπὸ τὸν Πύργο πρὸς τὴν Κυπαρισσία<sup>8</sup>. Τὸν ἀκολουθεῖ ὁ Κ. Ρωμαῖος<sup>9</sup>. Ὁ Ν. Ἀλεξόπουλος τὸ τοποθετεῖ στὴν περιφέρεια τοῦ χωριοῦ Σκορτσινοῦ Λεονταρίου, ὅπου ὑπάρχει «Ρέμα τοῦ Βουτσαρά»<sup>10</sup>, ὁ Ν. Κοσμόπουλος στὴ Λινίσταινα, ὁ Τ. Κανδηλῶρος στὴ Βρωμοσέλα, κοντὰ στὸν Ἀλφειὸ, πρὸς τὸ μέρος τῆς Μεγαλόπολης<sup>11</sup>, ὁ Καλονάρος βόρεια τῆς Καρύταινας<sup>12</sup> καὶ ὁ Σφη-

1. W. Leake, *Peloponnesiaca*, London 1846 (φωτοαν. ἔκδ. Amsterdam 1967), σ. 153—154.

2. J. A. C. Buchon, *La Grèce continentale et la Morée*, Paris 1843 σ. 492—3, Πρβλ. Τοῦ ἴδιου, *Histoire des conquêtes et de l' établissement des Français dans les états de l' ancienne Grèce sous les Villehardouins*, τ. Α', Paris 1846, σ. 74, ὅπου σημειώνεται ἡ θέση του στὴν ἀνατολικὴ εἰσοδο τῆς περιοχῆς τῆς Λιωδώρας.

3. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., σημ. 1, σ. 418B.

4. Σ. Δραγοῦμης, *Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικά-τοπογραφικά-ἱστορικά*, ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 41, 42.

5. *Actes du XVIe Congrès International des Orientalistes* 1912, σ. 157. Βλ. καὶ *BNJ*, 11, 12 (1934—36) 226—8. Α. Βον, *Μορέε*, δ.π., σ. 374, σημ. 4.

6. Ν. Μουτσόπουλου, *Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας*, ἐν Ἀθήναις 1956, σ. 226 σημ. 1.

7. Γ. Δημητρακόπουλου, «Τὸ φραγκοβυζαντινὸ κάστρο Ἀράκλοβο», *Πελ. Πρωτ.* 8 (1964) 314 κ.έ.

8. Ἰ. Σαρρῆς, «Τὰ "κάστρα τῶν Σκορτιῶν" Ἀράκλοβον καὶ Ἁγιος Γεώργιος», *ΑΕ* (1934—35) 57 κ.έ.

9. Κ. Ρωμαῖου, «Τοπογραφικὰ τῆς Φραγκοκρατίας», *Πελοποννησιακά* 2 (1957) 25.

10. Ν. Ἀλεξόπουλου, *Μεσαιωνικὴ Πελοπόννησος*, Ἀθήναι, σ. 80.

11. Α. Βον, *Μορέε*, δ.π., σ. 372, σημ. 2, σ. 374, σ. 2.

12. Π. Καλονάρου, δ.π., σ. 75, σημ. στ. 1759.



κόπουλος στην Πλατιάνα ή τὸ Σαμικό<sup>1</sup>. Ὁ Α. Βον, ὕστερα ἀπὸ περιγραφή πολλῶν ὑψωμάτων καὶ μεσαιωνικῶν φρουρίων τῆς περιοχῆς, ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι τὸ Ἀράκλοβο βρισκόταν στὴ Σμέρνα (ὑψὸς 772 μ.), κορυφῆ τοῦ βουνοῦ Λαπίθα ποῦ δεσπόζει τῆς γύρω περιοχῆς καὶ ἔχει ἐξαιρετὴ θέα<sup>2</sup>. Τὸν Γάλλο ἐρευνητὴ ἀκολουθοῦν γνωστοὶ ξένοι ἐπιστήμονες (C. Perrat, J. Longnon, P. Topping, A. Carile)<sup>3</sup>. Ὁ Θ. Βαγενὰς ταυτίζει τὸ Ἀράκλοβο μὲ τὸν Καστρόπυργο Λιοδώρας Γορτυνίας<sup>4</sup>, ὁ Θ. Εὐδης καὶ ὁ Ι. Νουχάκης, σχετίζουν τὸ φρούριο μὲ τὸ κάστρο τοῦ Δοξαπατρῆ στὸ χωριὸ Σκιαδὰ Τριταίας<sup>5</sup> καὶ ὁ Ι. Πισιμίσης τὸ ταυτίζει μὲ τὸ Παλιόκαστρο, κοντὰ στὴν Καρύταινα, ὅπου τοποθετεῖ καὶ τὴν ἀρχαία Βρένθη<sup>6</sup>. Τελευταῖα, σὲ ἔγγραφο ποῦ ἀφοροῦν τὸ ἐρημωμένο χωριὸ Χρυσούλι Ἡλείας μνημονεύεται τοπωνύμιο Ἀρακλοβό<sup>7</sup>. Τὸ Χρυσούλι βρισκόταν πολὺ κοντὰ (500—700 μ.) στὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας. Ὁ Β. Σταυρόπουλος εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ συσχετίζει τὸ τοπωνύμιο «Ἀρακλοβό» τῶν ἐγγράφων μὲ τὸ Ἀράκλοβο τοῦ Χρονικοῦ<sup>8</sup>.

Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι οἱ περισσότεροι ἐρευνητὲς στηρίζονται σὲ τοπωνύμια ποῦ θυμίζουν τὸ Ἀράκλοβο (Ἀρακλοβό, Ἀράχοβα), τὸν ὑπερασπιστὴ του (Κάστρο Δοξαπατρῆ, Βουτσαρά), τὸ κοντινὸ Ξεροχώρι ἢ Salichogí (Ξεροχώρι, Σελίκι) ἢ ἀκόμη καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ, τὰ Σκορτὰ (Σκορτσινού), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καλύπτεται σχεδὸν ἡ μισὴ ἐπιφάνεια τῆς Πελοποννήσου. Ἡ μνεῖα τοπωνυμίου «Ἀρακλοβό» τῶν βενετικῶν ἐγγράφων τῆς Β' Ἐνετοκρατίας ἀκριβῶς δίπλα στὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας (Μίνθη) Ἡλείας, εἶναι σημαντικότερο στοιχεῖο, ἢ ὑπαρξὴ ὁμωνύμων καὶ ἄλλων τοπωνυμίων στὴν περιοχὴ

1. Ι. Σφημιόπουλου, *Τὰ μεσαιωνικὰ κάστρα τοῦ Μορηᾶ*, Ἀθήναι 1968, σ. 285.

2. Α. Βον, *δ.π.*, σ. 375—6.

3. C. Perrat - J. Longnon, *Actes relatifs à la principauté de Morée (1289—1300)*, Paris 1967, σ. 21, σημ. 3. J. Longnon - P. Topping, *Documents*, *δ.π.*, σ. 239. A. Carile, «Una lista toponomastica di Morea del 1469», *Studi Veneziani* 12 (1970) 399.

4. Thanos Vagenas, «Three castles of the Morea identified», *Neo Hellenica* 1 (1970) 27. Βλ. καὶ McLeod, «Castles of the Morea in 1467», *BZ* 65 (1972) 361, ποῦ μνημονεύει τὴν ἄποψη τοῦ Βον καὶ τοῦ Βαγενᾶ.

5. Ι. Νουχάκη, *Ἑλληνικὴ χωρογραφία*, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 533. Θ. Εὐδης, «Ἐρῴμανθος», *Πελοποννησιακά* 8 (1971) 153.

6. Ι. Πισιμίση, «Βρένθη - Ἀράκλοβον», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ἀρχαδικῶν Σπουδῶν* (Τριπολις 14—15 Δεκεμ. 1974). Παράρτ. στὰ *Πελοποννησιακά* 12 (1976—77). 208 κ.έ., ὅπου ἡ ταβέρνα στὴν ὁποία μέθυσε ὁ καστελάνος καὶ ἡ φρουρὰ ταυτίζεται μὲ τοπωνύμιο Ταβέρνα ποῦ βρίσκεται ἐκεῖ κοντὰ καὶ τὸ Salichogí, ὅπως ὀνομάζεται στὴ Γαλλικὴ παραλλαγὴ τὸ Ξεροχώρι, μὲ τὸ ἐκεῖ τοπωνύμιο Σελίκι.

7. Κ. Ντόκου, «Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Β' Ἐνετοκρατίας», *BNJ* 21 (1971—74) 161.

8. Β. Σταυρόπουλου, Ἀράκλοβο, *δ.π.*, σ. 6, 23. Παραπέμπει στὰ ἔγγραφο ποῦ εἶχε δημοσιεύσει ὁ Ν. Ἀθανασιάδης, στὴν «Τριφυλλιτικὴ Ἔστια» τεύχ. 34, σ. 305. Στὴ μελέτη τοῦ Σταυρόπουλου ὑπάρχουν παραπομπές καὶ σὲ ἄλλες ἐργασίες τοπικῶν ἐρευνητῶν.



πού σχετίζονται μέ τό φρούριο ἐπιβάλλει τήν περαιτέρω ἔρευνα τοῦ προβλήματος. Ἔτσι: α) μερικοί τοποθετοῦν στό φρούριο τῆς Ἰλβαινας τό Ἀρβανόκαστρο πού τό συσχετίζουν μέ τό ὄνομα τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Ἐξάλλου, ὄνομα «Ἀρβανόκαστρο» μνημονεύεται ἀνάμεσα στά τοπωνύμια πού ἀνήκουν στήν περιοχή τοῦ παραπάνω χωριοῦ, τά ὁποῖα συγκέντρωσαν οἱ Georgacas - Mc Donald'. β) Ἡ τοπογραφία τῆς περιοχῆς Ξεροχωρίου παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Σήμερα, κοντά στό Ξεροχώρι, συναντᾶται μικρός συνοικισμός μέ τήν ὀνομασία Ρίζα, 5—10 λεπτά ἀπόσταση ἀπό τό Παλιοξερόχωρο. Ρίζα καί Παλιοξερόχωρο βρίσκονται σέ ἀπόσταση 10 περίπου λεπτῶν ΝΔ καί ΝΑ, ἀντίστοιχα, ἐνός μικροῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου, πού, ὅπως καί ἡ Ρίζα, ἀνήκει σήμερα στήν κοινότητα Σμέρνας. Θά ἦταν λοιπόν παράλειψη ἀν δέν συμπεριλαμβάναμε καί τό κάστρο αὐτό ἀνάμεσα στά φρούρια πού πιθανῶς ἔφεραν τό ὄνομα τοῦ Ἀρακλόβου. Δέν πρέπει νά ἀποκλείσουμε ἀκόμη καί τήν ἐκδοχή νά ὑπῆρχαν δύο Ἀράκλοβα, ἀφοῦ ἡ περιοχή μέσ τήν ὁποῖα τοποθετεῖται τό φρούριο εἶναι τεράστια. Πράγματι, ἀν, ἐκτός ἀπ' ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω, λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ Ἀραγωνική παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως μνημονεύει ὅτι τό Ἀράκλοβο πολιορκήθηκε ἀπό τοὺς Φράγκους ἀμέσως μετὰ τήν κατάληψη τοῦ Ποντικῶκαστρου, ἐνῶ ἡ Ἑλληνική ἀναφέρει ὅτι οἱ Σταυροφόροι ἀσχολήθηκαν μέ τό κάστρο αὐτό ἀργότερα, μετὰ τήν κατάληψη τῆς Μεσσηνίας, γίνεται φανερό γιατί οἱ θέσεις πού προτείνουν οἱ ἐρευνητές ἀπέχουν τόσο πολὺ μεταξύ τους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά προβλήματα ὑπάρχουν καί μέ τό Ξεροχώρι πού βρισκόταν κοντά του. Πρέπει, λοιπόν, πρῶτα νά περιορισθοῦμε σέ μία στενότερη περιοχή, βάσει ἱστορικῶν στοιχείων, καί στή συνέχεια νά στηριχθοῦμε ὄχι μόνο στά τοπωνύμια ἀλλά καί σέ τοπογραφικά καί ἀρχαιολογικά δεδομένα.

### 3. Περιορισμός στό Δυτικό καί Βόρειο μέρος τῶν Σκορτῶν. Ξεροχώρι καί τὰ κοντινά φρούρια.

Τό Ξεροχώρι πού μνημονεύεται στό χρονικό τοῦ Μορέως ὡς τόπος ὅπου κατέλυσε ὁ Γοδεφρίδος ντέ Μπριέρες μέ τήν ἀκολουθία του, πρὶν μεταβεῖ στό κάστρο τοῦ Ἀρακλόβου, ταυτίζεται μέ τό ὁμώνυμο χωριό τῆς Ἡλείας, δύο περίπου χιλιόμετρα ΒΔ τῆς Ζαχάρας. Θά ἦταν λογικό νά ξεκινήσουμε τήν ἔρευνα καί ἐμεῖς ἀπό τό σημεῖο αὐτό —πράγμα πού κάνουν οἱ περισσότεροι ἐρευνητές ἀπό τόν Σ. Δραγούμη καί ὕστερα— ἐπειδή ὁμως τό Ξεροχώρι εἶναι συνηθισμένο ὄνομα χωριοῦ πού μπορεῖ νά βρισκόταν καί ἄλλοῦ, ἐπιβάλλεται νά περιορίσουμε ὅσο μποροῦμε τόν χῶρο, ἀποκλείοντας ὀρισμένες περιοχές.

1. D. Georgacas - W. McDonald, «Place - names of Southwest Peloponnesus», *Πελοποννησιακά* 6 (1963—68), σ. 99. Οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ δέ θυμοῦνται τέτοιο ὄνομα.



Γνωρίζουμε ότι το Ἀράκλοβο ήταν χτισμένο μέσα στην περιοχή τῶν Σκορτῶν. Στὴν Ἑλληνικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ ἀναφέρεται ὅτι τὸ κάστρο «μέσα στὸν τόπον τῶν Σκορτῶν κοίτεται κι ἀφεντεύει»<sup>1</sup>. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποκλείσουμε τὴν περιοχή τῆς Μεγαλόπολης καὶ τὴ βόρεια τοῦ Ἀλφειοῦ Ἡλεία καὶ Ἀρκαδία, γιατί δὲν ὑπάγονται στὰ Σκορτά<sup>2</sup>. Εἶναι εὐνόητο ὅτι πρέπει νὰ ἀποκλεισθοῦν ἐπίσης οἱ θέσεις ποὺ βρίσκονται ἀνατολικά τῆς Μεγαλόπολης.

Ἐπὶ τὰς ὑπάρχουσες ὁμοιωτικὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν, τουλάχιστο, νὰ ἀποκλείσουμε ἐπίσης τὸ ἀνατολικὸ καὶ νότιο μέρος τῶν Σκορτῶν καὶ νὰ περιοριστοῦμε στὸ βόρειο καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τους.

α) Ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, στὴ Ἀραγωνικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως μνημονεύεται ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὸ Ποντικὸ κάστρο οἱ Φράγγοι προσέβαλαν τὸ Ἀράκλοβο. Θὰ ἦταν ἀπίθανο οἱ Φράγγοι νὰ εἰσχώρησαν πολὺ βαθειά, ὡς τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ νὰ γύρισαν πίσω γιὰ νὰ συνεχίσουν τὴν κατάκτηση τῆς παραλίας τῆς ΝΔ Πελοποννήσου.

β) Ὑστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Δυτικῆς Πελοποννήσου καὶ τὴ μάχη στὸν Κούντουρα Ἐλαιῶνα ὁ Βιλλεαρδουίνος συμβούλεψε τὸν Σαμπλίτη νὰ μεταβοῦν στὴν Ἀρκαδίαν καὶ στὸ Ἀράκλοβο καὶ ἀφοῦ καταλάβουν τὰ φρούρια αὐτά, τότε νὰ πᾶνε στοὺς ἄλλους τόπους (στ. 1762—3). Ἀφοῦ μὲ τὶς λέξεις «ἄλλους τόπους» ἐννοεῖ ὄχι μόνον τὸ Νίκλι ἀλλὰ καὶ τὴ Βελιγοστή (δηλ. τὴν περιοχή Μεγαλοπόλεως), ποὺ συνορεύει μὲ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῶν Σκορτῶν, φαίνεται πὼς τὸ Ἀράκλοβο βρισκόταν πρὸς τὴ δυτικὴ πλευρά, δηλ. πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀρκαδίας μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρονται μαζί. Ἐξάλλου ἦταν φυσικὸ οἱ Σταυροφόροι νὰ κυριεύουν τὰ δύο αὐτὰ κάστρα, ποὺ εἶχαν ἀφήσει, γιὰ νὰ ἔχουν ἐξασφαλισμένη τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν πλοῦσια πεδιάδα τῆς ΒΔ Πελοποννήσου.

γ) Ὅπως ἀναφέραμε, μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα, τὸ Ἀράκλοβο ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Φράγκου τυχοδιώκτη Γοδεφρίδου ντέ Μπριέρες, ὁ ὁποῖος συνεννοήθηκε μὲ τοὺς Ἑλληνας τοῦ Μυστρά, μὲ σκοπὸ δῆθεν νὰ τοὺς τὸ παραδώσει. Ὄταν ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἔφθασε στὴν περιοχή, δὲν προσπάθησε νὰ εἰσχωρήσει στὰ Σκορτά ἀπὸ νότια ἢ ἀνατολικά —δηλ. ἀπὸ τὴν περιοχή βόρεια ἢ νότια τῆς Ἀνδρίτσαινας— ἀλλὰ ἔφθασε ὡς τὸν Λάδωνα καὶ θέλησε νὰ εἰσχωρήσει ἀπὸ τὸ βόρειο μέρος τῶν Σκορτῶν, περνώντας ἀπὸ τὴν Ἴσοβα. Δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ βρισκόταν στὸ ἀνατολικὸ ἢ νότιο μέρος τῶν Σκορτῶν.

δ) Δὲ μνημονεύεται ἀνάμεσα στὰ κάστρα ποὺ πολιορκήσαν ἢ κατέλαβαν οἱ Ἑλληνας, κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν Σκορτῶν,

1. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8275.

2. Γιὰ τὰ Σκορτά, Α. Βοπ, *Μορέε*, δ.π., σ. 363 κ.έ.



στις ἀρχές τοῦ ΙΔ΄ αἰώνα<sup>1</sup>.

ε) Ἀφοῦ τὸ Ἀράκλοβο ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τοῦ 1377 ὡς φραγκικό, δὲν πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ ἀνατολικὸ μέρος τῶν Σκορτῶν, γιατί τὸ τμήμα αὐτὸ εἶχε ἤδη πέσει στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων (γύρω στα 1320)<sup>2</sup>.

Περιοριζόμαστε λοιπὸν στὸ βόρειο καὶ δυτικὸ μέρος τῆς περιοχῆς, μέσα στὴν ὁποία συναντήσαμε ἓνα μόνον Ξεροχώρι, τὸν γνωστὸ ὁμώνυμο οἰκισμό γιὰ τὸν ὁποῖο μιλήσαμε παραπάνω<sup>3</sup>. Σύμφωνα μὲ τὸ χρονικὸ τοῦ Μορέως, ὁ Γοδεφρίδος ἔμεινε στὸ Ξεροχώρι δέκα ἡμέρες (ἑπτὰ ἡμέρες κατὰ τὴ Γαλλικὴ παραλλαγή). Τέσσερα χιλιόμετρα ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Ξεροχώρι ἐπιζεῖ ὡς σήμερα τοπωνύμιο «Παλιοξερόχωρο». Τὸ Ἀράκλοβο λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ, ἀφοῦ κάθε μέρα ὁ ἀκόλουθος τοῦ Γοδεφρίδου πήγαινε στὸ κάστρο καὶ ἔφερνε νερὸ γιὰ τὸν ἀφέντη του. Ἄν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ ἀκόλουθος τοῦ Γοδεφρίδου ἐκτελοῦσε αὐτὸ τὸ δρομολόγιο τουλάχιστο μία φορὰ τὴν ἡμέρα, πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε ὅλα ἐκεῖνα τὰ κάστρα ποὺ ἀπέχουν πάνω ἀπὸ 4 ὥρες πεζοπορία. Ἔτσι ἀπὸ τὰ φρούρια ποὺ ἔχουν ὡς τώρα προταθεῖ, μέσα στὴν ἀκτίνα τῶν 4 ὡρῶν βρίσκονται τὸ Σαμικό, ἡ Σμέρνα, ἡ Πλατιάνα (ἀρχ. Αἶπυ) τὸ κάστρο τῆς Ἰλβαίνας καὶ τὸ κάστρο τῆς Ρίζας. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ Σαμικό καὶ ἡ Πλατιάνα πρέπει νὰ ἀποκλειστοῦν, γιατί εἶναι τεράστια ἀρχαῖα φρούρια καὶ ἔτσι τὸ μέγεθός τους ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἀναφερόμενα στὸ χρονικὸ ὅτι τὸ Ἀράκλοβο ἦταν «μικρὸ καστέλι». Πολλὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀρχαῖα κάστρα, ἰδιαίτερα ὅσα δὲν εἶχαν χτιστεῖ σὲ πολὺ ἀπότομα ὑψώματα, ἦταν ἀχρηστα στὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ. Ἀπόδειξη εἶναι ὅτι τὸ μεσαιωνικὸ κάστρο τῆς Ἀκουμπας χτίστηκε μόλις ἓνα χιλιόμετρο ἀνατολικά τοῦ ἀρχαίου φρουρίου τῆς Πλατιάνας<sup>4</sup>. Δὲ χρησιμοποιήθηκε δηλ. τὸ ἀρχαῖο φρούριο ἀλλὰ χτίστηκε κοντὰ του καινούριο μικρὸ κάστρο.

Ἀπομένουν λοιπὸν γιὰ ἐξέταση τὰ κάστρα τῆς Ἰλβαίνας καὶ τῆς Σμέρνας καθὼς καὶ τὸ κάστρο τῆς Ρίζας, ποὺ σήμερα ἀνήκει ἐπίσης στὴν κοινότητα Σμέρνας.

#### 4. Τὰ φρούρια Ἰλβαίνας, Σμέρνας καὶ Ρίζας

**Ἰλβαίνα:** Σὲ μικρὴ ἀπόσταση δυτικὰ τοῦ ὄρους Βουνούκα (Μίνθη) καὶ ἀφοῦ περάσει κανεῖς δυὸ μικροὺς λόφους, τὴ Χαλικούρα καὶ τὸ Στρωσιδάκι

1. A. Bon, *Morée*, δ.π., σ. 379.

2. A. Bon, *Morée*, δ.π., σ. 368.

3. Οἱ Georgacas - McDonald, «Place-names», δ.π., σ. 218, κατέγραψαν τοπωνύμιο Ξεροχώρι στὴν περιοχή τῆς Ἰλβαίνας, δσοὺς κατοίκους ὁμοῦ τοῦ χωριοῦ ρωτήσαμε ἀγνοοῦσαν τὴν ὑπαρξὴ του. Ἄν βέβαια ὑπῆρχε τοπωνύμιο Ξεροχώρι τόσο κοντὰ στὸ κάστρο τῆς Ἰλβαίνας, τότε δὲ θὰ ὑπῆρχε πιά καμιά ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὸ κάστρο αὐτὸ.

4. I. Σφηκοπούλου, δ.π., σ. 288 κ.έ.





(Στρωσιδοκατάραχα), συναντᾶ ἓνα μεγαλύτερο ὑψωμα, πού οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδας ὀνομάζουν Κάστρο. Τό ὑψωμα αὐτό μέ τις ὀχυρώσεις στήν κορυφή καί τὰ ἐρείπια τοῦ οἰκισμοῦ στή μία πλαγιά δέν καλεῖται Χρυσούλι, ὅπως πιστεύουν μερικοὶ ἐρευνητές. Τό Χρυσούλι, παλιό ἐγκατελειμμένο χωριό, βρίσκεται, ὅπως εἶπαμε, πιό μακριά, 500—700 περίπου μ. βορειοανατολικά τοῦ κάστρου. Στήν κορυφή τοῦ κοντινότερου πρὸς τό κάστρο ὑψώματος, τό Στρωσιδάκι, σχηματίζεται ἓνας ἐπίπεδος σχεδόν χώρος, 3.000 τ.μ. περίπου, ὁ ὁποῖος, καθὼς φαίνεται, ἦταν τειχισμένος. Διακρίνονται μέ δυσκολία τὰ ἴχνη τείχους πού ἔξωνε τό ὑψωμα, πάχους 2 περίπου μέτρων. Στό ψηλότερο σημεῖο, πού βρίσκεται ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τό κάστρο, σχηματίζεται ἓνα δωμάτιο (ἴσως πύργος) 3,5X6 περίπου μ. Στό κέντρο περίπου τοῦ ὑψώματος ὑπάρχουν τὰ θεμέλια μεγάλης ἐκκλησίας μέ πρόναο. Ὁ κυρίως ναός ἔχει ἔξωτερικὲς διαστάσεις 10X6,50 μ.

Τό Στρωσιδάκι εἶναι τό κοντινότερο ὑψωμα πρὸς τό κάστρο. Εἶναι χαμηλότερο ἀπ' αὐτό 50—60 μ. καί ὄχι πολὺ ἀπτόμο. Στό λαιμό πού χωρίζει τοὺς δυὸ λόφους ὑπάρχει ἡ ἐρειπωμένη ἐκκλησία τῆς Παναγίας, κατασκευασμένη μέ ξερολιθιά. Γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς στό κάστρο ἀνεβαίνει ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρά, μέ μεγάλη δυσκολία, χρησιμοποιώντας τό μοναδικὸ μονοπάτι, πού βρίσκεται βέβαια σὲ ἀσχημὴ κατάσταση. Στήν πλευρὰ αὐτὴ τοῦ λόφου ὑπάρχουν πολλὰ θεμέλια σπιτιῶν. Μετὰ ἀπὸ κοπιαστικὴ ἀνάβαση, 15 περίπου λεπτῶν, στήν ἀρχὴ μιᾶς καμαρωτῆς εἰσόδου, βάθους 7 μ. καί πλάτους 3,75 μ.<sup>1</sup> συναντῶνται τὰ ἐρείπια τῆς πύλης, ἀνοίγματος 2.75 μ. Ἔχουμε ἤδη μπεῖ στό κάστρο, τό ἔδαφος ὁμῶς, ἔξακολουθεῖ νὰ ἔχει μεγάλη κλίση, ὡς τό τέλος, ὅπου βρίσκεται ὁ γουλάς, ἡ κορυφή δηλ. τοῦ ὑψώματος.

Ὁ Γουλάς εἶναι ὁ μοναδικὸς χώρος, 1000 περίπου τ.μ., πού εἶναι σχεδόν ἐπίπεδος καί χωρίζεται σαφῶς ἀπὸ τό ὑπόλοιπο κάστρο μέ ἰδιαιτέρως ὀχυρώσεις. Ἐνα μικρὸ τμῆμα στό ΒΑ μέρος τοῦ γουλά δέν περιβάλλεται ἀπὸ τό ἔξωτερικὸ τείχος τοῦ κάστρου, γιατί εἶναι τό μόνο σημεῖο ὅπου τό ἐπικλινές ἔδαφος συνεχίζεται ὡς πολὺ χαμηλὰ καί δέν εἶναι δυνατό νὰ χτιστοῦν σπίτια. Ἐκεῖ ὁ γουλάς προφυλάσσεται ἀπὸ ἓνα ἀρκετὰ παχὺ τείχος (2 μ. περίπου) πού ἀποτελεῖ καί τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο δύο σχεδόν παραλλήλογραμμῶν χώρων. Σχετικὰ μέ τοὺς χώρους αὐτοὺς ἔχουν ἐκφραστεῖ οἱ ἀπόψεις ὅτι πρόκειται γιὰ δωμάτια ἢ δεξαμενές. Ἀκόμη καί σήμερα εἶναι εὐκόλο νὰ διακρίνει κανεὶς ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ δεξαμενές. Ἀπὸ τὴν ἀνατολικότερη σῶζεται ἓνα μέρος τῆς θολωτῆς ὀροφῆς. Ἐσωτερικὰ καί οἱ δύο στέγνες εἶναι ἐπιχρισμένες μέ πλούσιο κονίαμα.

Το ΝΑ μέρος τοῦ γουλά, ἀπ' ὅπου μπαίνει κανεὶς, εἶναι καί τό ψηλότερο σημεῖο του. Ἐκεῖ ἔχει χτιστεῖ κι ὁ πύργος, κατασκευασμένος μέ μικρὲς πέτρες

1. Ὁ Βον, *Mogée*, δ.π., σ. 649, δίνει διαστάσεις 3.60X3.90X6.



καὶ λίγα κεραμίδια. Δίπλα του ὑπάρχουν τὰ θεμέλια ἄλλης δεξαμενῆς. Πιθανότατα μὰ ἀκόμη δεξαμενὴ ὑπῆρχε στὴ βάση τοῦ πύργου.

Ὁ γουλάς, ὅπως ἀναφέραμε, περιβάλλεται ἀπὸ τείχη κι ἔτσι ἀπομονώνεται τελείως ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο κάστρο. Ὁ Βον δὲ σημειώνει τὰ τείχη του στὸ σχέδιό του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Miller ὁ ὁποῖος σχεδίασε ἕνα σκαρίφημα, μὲσω τοῦ Ekstein<sup>1</sup>. Πάνω στὸ ἔδαφος ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ γουλά διακρίνονται σειρὲς θεμελίων. Μερικὲς ἀπ' αὐτὲς βρίσκονται τόσο πολὺ κοντὰ ἢ μία στὴν ἄλλη, ποὺ ἐξηγοῦνται μόνο ἂν χτίστηκαν κατὰ διάφορους καιροὺς. Ἐτσι, στὴ ΝΑ πλευρὰ του ὑπάρχει κλίμακα ποὺ φράσσεται ἀπὸ δύο κτήρια. Φαίνεται πὼς ἡ κλίμακα θὰ ὀδηγοῦσε ἀπευθείας στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κάστρου, μολονότι στὴν πλευρὰ αὐτῆ τοῦ γουλά, ποὺ εἶναι ἐπίσης ἀπότομη, δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ποὺ νὰ τὸ ἀποδεικνύουν. Ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι τὰ θεμέλια ποὺ φράσσουν τὴν κλίμακα εἶναι σύγχρονων κτηρίων, τότε ἡ χρῆση τῆς μένει ἀνεξήγητη.

Στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ κάστρου ὑπάρχουν καὶ τὰ περισσότερα θεμέλια σπιτιῶν. Εἶναι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ φρουρίου, μετὰ τὸν γουλά, εὐρὺ, βατὸ καὶ προσηλιακὸ, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ δεύτερο σημεῖο μετὰ τὴν πύλη, ὅπου ὁ ἐχθρὸς θὰ μπορούσε νὰ πλησιάσει μὲ σχετικὴ εὐκολία, ἀνεβαίνοντας ἀπὸ ἕνα σημεῖο τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βουνοῦ, ὅπου τὸ ἔδαφος ὑψώνεται, κατὰ ἐπίπεδα, κάπως ὀμαλότερα. Ἐτσι ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὸ κάστρο φράσσεται μὲ ἰσχυρὸ τείχος (πάχους 1.60 μ., κατασκευασμένο μὲ πλούσια συνδετικὴ ὕλη), ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ φθάνει ὡς τὶς ὀχυρώσεις τοῦ γουλά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη συνεχίζει πρὸς νότον καὶ φθάνει ὡς τὴν πύλη, μὲ ἐλάχιστες διακοπὲς ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔδαφος εἶναι ἀνώμαλο. Ἐτσι προστατεύεται ὅλη σχεδὸν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κάστρου, ἢ ὁποῖα τώρα φαίνεται ὅτι εἶναι περίπου διπλάσια ἀπὸ ἐκείνη ποὺ περικλείεται στὸ σχέδιο τοῦ Βον, ὁ ὁποῖος ἔχει παραλείψει ὀλόκληρο τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κάστρου, μολονότι εἶδε τὸ τείχος ποὺ τὸ προστατεύει καὶ τὸ φωτογράφησε.

Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ φρουρίου ὑπῆρχαν ἐπίσης σπιτία, μολονότι τὸ ἔδαφος εἶναι ἐπικλινέστατο. Μόνο στὴ βόρεια πλευρὰ δὲ διακρίνονται θεμέλια, ὄχι μόνο γιατί τὸ ἔδαφος εἶναι πολὺ ἐπικλινὲς ἀλλὰ καὶ γιατί τὸ χειμῶνα δὲν τὸ βλέπει ὁ ἥλιος. Μερικὰ ἀπὸ τὰ σπιτία σώζονται σὲ ἀρκετὸ ὕψος καὶ εἶναι κατασκευασμένα μὲ ξερολιθιά, πάχους 1,20 περίπου μ. Στὸ ΒΔ μέρος τοῦ κάστρου κοντὰ τὴν πύλη ὑπάρχει μιὰ τέταρτη δεξαμενὴ (σήμερα τὴ λένε μπαρουταποθήκη), καμαροσκέπαστη, 2.30Χ3.20 μ. Τὸ ὕψος τῆς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ, γιατί ἔχει καταχωστεῖ μὲ μπάζα, πρέπει ὁμως νὰ ἦταν πάνω ἀπὸ 2.5 μ. Τὸ νερὸ κυλοῦσε στὸ ἐσωτερικὸ μὲ ἀγωγό, τμήμα τοῦ ὁποῖου σώζεται στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς καὶ ἔχει διάμετρο 5 ἑκατοστῶν. Ἀπὸ τὰ ὑπό-

1. I. Σφηρόπουλου, ὁ.π., σ. 295.



λοιπα μέρη του φρουρίου ενδιαφέρον παρουσιάζει το τμήμα εκείνο του τείχους του γουλα που σχηματίζει μία προεξοχή, σαν πύργος, και βρίσκεται σε απόσταση 10 περίπου μέτρων από την πύλη. Ο πύργος αυτός έχει χτιστεί όχι πάνω στο βράχο του γουλα, αλλά κόντρα σ' αυτόν.

Στή ΒΑ πλευρά του βουνού, χαμηλότερα από το κάστρο, μέσα σε σχισμή βράχου, βρίσκονται τα ερείπια της εκκλησίας της αγίας Σωτήρας, που μελέτησε ο καθηγητής Ν. Μουτσόπουλος<sup>1</sup>.

**Σμέρνα.** Το δεύτερο κοντινό κάστρο στο Ξεροχώρι, ή Σμέρνα, βρίσκεται σε απόσταση είκοσι περίπου λεπτών ΒΔ του σημερινού ομώνυμου χωριού, στην κορυφή του Λαπίθα, της όροσειράς δηλ. που εκτείνεται νότια του Άλφειου, από το Σαμικό ως την Τσεμπερούλα. Από το μέρος του σημερινού χωριού είναι εύκολο να το πλησιάσει κανείς, μέσω ενός μικρού όροπεδίου. Στή νότια πλευρά του βουνού, σε σχισμή βράχου διατηρείται, σε σχετικά καλή κατάσταση, το άσκηταριό της Παναγίας (15 Αιγούστου), με ίχνη τοιχογραφιών πάνω στο βράχο. Ός την κορυφή του βουνού ανεβαίνει κανείς σχετικά άνετα από μονοπάτι, που ως το μέσο περίπου της απόστασης είναι λιθόστρωτο. Το κάστρο έχει περιγράψει ο Α. Βον<sup>2</sup>. Αποτελείται από μία πολυγωνική περιφερειακή ζώνη και από ένα μεγάλο τετράγωνο πύργο, 9X10 μ., στο μέσον, που είναι και το ψηλότερο σημείο του βουνού. Σήμερα στο κέντρο του πύργου έχει χτιστεί ένα πυροφυλάκιο, καταστρέφοντας έτσι τη στέρνα που υπήρχε στη βάση του.

Νοτιοδυτικά των όχυρώσεων της κορυφής υπάρχουν ερείπια σπιτιών που ανήκαν στο παλιό χωριό Σμέρνα και που προστατεύονται από τείχος που βρίσκεται σε απόσταση 200 περίπου μέτρων από την κορυφή του βουνού. Το τείχος αυτό, 1,5 περίπου μ. πάχος, χτισμένο χωρίς συνδετική ύλη, κλείνει όλο το βατό μέρος της νοτιοδυτικής πλευράς του βουνού και εμποδίζει την άνοδο ως την κορυφή. Σώζεται από 1/2 ως 1-1/2 μ. ύψος και σήμερα το μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται από πυκνή βλάστηση. Τα σπίτια του χωριού κάλυπταν μόνο ένα μέρος της προστατευόμενης επιφάνειας. Τα περισσότερα βρίσκονται, όπως είπαμε, στη νοτιοδυτική πλευρά των όχυρώσεων και σε απόσταση 100 περίπου μέτρων από την κορυφή. Το μέρος αυτό οι ντόπιοι το ονομάζουν «Πόρτες».

**Κάστρο Ρίζας.** Βρίσκεται 500 περίπου μέτρα ΒΑ του μικρού συνοικισμού της Ρίζας, ανάμεσα στα ύψωματα Λαφίνα και Κολοσάρα, πάνω σε πετρώδη λόφο που είναι βατός από τη βόρεια πλευρά. «Στήν κορυφή του λόφου σχη-

1. Ν. Μουτσόπουλου, *δ.π.*, σ. 226—27.

2. Α. Βον, *Μορέε*, *δ.π.*, σ. 646.



ματίζεται ένας μακρόστενος, σχεδόν επίπεδος, χώρος (μέγιστο μήκος 40 — μέγιστο πλάτος 16 περίπου μέτρα), την επιφάνεια του οποίου υπολογίζουμε σε λιγότερο από μισό στρέμμα. Το κέντρο περίπου του χώρου καλύπτεται από παραλληλόγραμμο κτήριο, διαστάσεων 14X7 μέτρα, που πιθανότατα αποτελείτο από δύο δωμάτια. Ἡ σχεδόν ἀμορφη μάζα τῶν ἐρειπίων δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξαγάγουμε ἀσφαλὴ συμπεράσματα. Τὸ δυτικότερο δωμάτιο φαίνεται πὼς χωριζόταν ἐσωτερικὰ μὲ τοῖχο πάχους 70 ἐκατ. Τὸ πάχος τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους τοῦ κτίσματος εἶναι μεγαλύτερο (ἓνα μέτρο καὶ 30 ἐκατοστά). Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ κτηρίου προεκτείνεται 8,5 μέτρα δυτικά, σχεδὸν ὡς τὸ τέρμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐπίπεδου χώρου. Ἰχνη κυκλικοῦ τοίχου φαίνεται πὼς ἔκρινε τὴν ἄκρη του μὲ τὸ τείχος ποὺ προστατεύει τὸ ὑψωμα ἀπὸ τὴ βόρεια βατὴ πλευρὰ, ὀκτῶ ἕως ἑννέα μέτρα ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴ τοῦ τελευταίου νότια καὶ ἀκολουθῶς δυτικά. Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖο τείχος προστατεύει τὸ ὑψωμα ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκεῖνη ὅπου ἦταν εὐκόλο νὰ προσβληθεῖ, ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρό¹».

Οἱ ὀχυρώσεις αὐτὲς καλύπτουν τὴν κορυφὴ τοῦ κάστρου, τὸν γουλά. «Δυτικὰ καὶ νότια τοῦ γουλά ἐκτείνεται ἓνας μεγαλύτερος χώρος, τριῶν περιῶν στρεμμάτων, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κατώτερο μέρος τοῦ κάστρου, χαμηλότερο κατὰ 5—10 μέτρα ἀπὸ τὴν ἐπίπεδη κορυφὴ τοῦ λόφου. Ὁ χώρος αὐτὸς προστατεύεται ἀπὸ τὴ βατὴ βόρεια πλευρὰ μὲ τείχος, δύο περιῶν μέτρων πάχους, ποὺ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο, προέκταση τοῦ βόρειου τείχους τοῦ γουλά»². Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ λόφου ὑπάρχουν σωροὶ ἀπὸ πέτρες, ὑπολείμματα τοῦ οἰκισμοῦ.

##### 5. Χαρακτηριστικά τοῦ Ἀρακλόβου σὲ συσχέτισμό μὲ τὰ τοπογραφικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ γνωρίσματα τῶν τριῶν παραπάνω φρουρίων

1. Ἡ Ἑλληνικὴ παραλλαγὴ τοῦ Χρονικοῦ μνημονεύει ὅτι τὸ φρούριο «μέσα στὸν τόπον τῶν Σκορτῶν κείτεται καὶ ἀφεντεύει»³. Στὴν Ἰσπανικὴ ἐπίσης παραλλαγὴ ἀναφέρεται ὅτι ὑστερα ἀπὸ τὸ Ποντικὸκαστρο οἱ Φράγκοι προχώρησαν μέσα στὸν τόπο τῶν Σκορτῶν, γιὰ νὰ πολιορκήσουν τὸ Ἀράκλοβο⁴. Πιθανότερο, λοιπόν, εἶναι τὸ φρούριο νὰ βρισκόταν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ὄχι στὴν περιφέρεια τῶν Σκορτῶν. Ποιὰ εἶναι ὁμοῦς ἡ σημασία τῆς λέξης «ἀφεντεύει»; Ἐξασκοῦσε τὸ κάστρο εὐρύτερο ἔλεγχο, ὅπως καὶ τὸ φρούριο τῆς Καρύταινας, μὲ τὸ ὅποιο, ὅπως εἶδαμε, μνημονεύονται μαζί; Γνωρίζουμε ὅτι ἡ Καρύταινα βρισκόταν πάνω στὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Λακωνία

1. Μ. Κορδῶση, «Τὸ μεσαιωνικὸ κάστρο Ρίζας κοινότητος Σμέρνας Ἡλείας», Ὑπὸ ἐκτύπωση στὸν τιμητικὸ τόμο Ν. Δρανδάκη.

2. Μ. Κορδῶση, ὁ.π.

3. Π. Καλονάου, Χρονικόν, ὁ.π., στ. 8275.

4. Α. Morel - Fatjo, Libro, ὁ.π., παρ. 110.





και Ἀρκαδία στὰ Σκορτὰ και στὴν εὐφορη πεδιάδα τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε διτὴ ἀνάλογη θέση, στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τῶν Σκορτῶν, εἶχε και τὸ Ἀράκλοβο; Ὁ Α. Βοπ πιστεύει κάτι παρόμοιο, διὰ γράφει διτὴ Καρύταινα και Ἀράκλοβο ἦταν οἱ δυὸ «προμαχῶνες», ποὺ ὑπεράσπιζαν ἀπὸ τὴ μιὰ και τὴν ἄλλη εἴσοδο τῆ βαρωνία τῶν Σκορτῶν<sup>1</sup>. Ἔτσι, προτίμησε νὰ ταυτίσει τὸ Ἀράκλοβο μὲ τὸ κάστρο τῆς Σμέρνας ποὺ βρίσκεται στὴν ἄκρη, στὸ βόρειο ἢ βορειοδυτικὸ μέρος τῶν Σκορτῶν. Ἄν σκεφτοῦμε ὁμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τουλάχιστο τὶς ἴδιες πιθανότητες νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ Ἀράκλοβο ἔχει και τὸ μικρὸ κάστρο τῆς Ρίζας ποὺ βρίσκεται, μάλιστα, πλησιέστερα στὸ Κλειδί, τὸ στρατηγικὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὴ θάλασσα και τὸ δροσ Λαπίθα, ποὺ στὰ ἀρχαῖα χρόνια προστατεύονταν ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Σαμικοῦ. Νομίζω διτὴ ἡ στρατηγικὴ θέση τοῦ Ἀρακλόβου δὲν ἦταν εὐρύτερης σημασίας. Βέβαια Καρύταινα και Ἀράκλοβο μνημονεύονται μαζί ὡς τὰ δύο σπουδαιότερα κάστρα τῶν Σκορτῶν, ὡς φρούριο ὁμως ποὺ δέσποζε μέσα στα Σκορτὰ ἀναφέρεται μόνο τὸ Ἀράκλοβο. Πρέπει, ἐπομένως, τὸ κάστρο νὰ κυριαρχοῦσε μόνο μέσα στὴν ὄρεινὴ αὐτὴ περιοχὴ και ὄχι στὰ περάσματα ποὺ ὀδηγοῦν ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῆς Ἀχαΐας και Ἡλιδος πρὸς τὴ νότια και κεντρικὴ Πελοπόννησο. Μ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις τὸ κάστρο τῆς Ἀλβεινας (Μίνθης) συγκεντρώνει τὶς περισσότερες πιθανότητες. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου ἔχει χτιστεῖ φαίνεται διτὴ μπορεῖ νὰ ἐξασκεῖ ἔλεγχο πρὸς τὸ βόρειο μέρος τῶν Σκορτῶν (πρὸς τὴν Τριποταμιὰ) πρὸς τὸ νότιο (πρὸς τὴν Ἀρκαδιὰ και Καλαμάτα) και πρὸς τὸ ἀνατολικὸ μέρος (πρὸς Ἀνδρίτσαινα), δηλαδὴ νὰ ἐλέγχει σχεδὸν ὁλόκληρὴ τὴν περιοχὴ τῶν Σκορτῶν.

2. Ὅπως εἶπαμε, τὸ χρονικὸ τοῦ Μορέως τοποθετεῖ τὸ Ξεροχώρι κοντὰ στὸ Ἀράκλοβο. Ἡ καθημερινὴ πορεία γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ νεροῦ προϋποθέτει τὰ δύο σημεῖα νὰ μὴ βρίσκονταν πολὺ μακριὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο<sup>2</sup>. Θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀπεῖχαν πάνω ἀπὸ εἴκοσι χιλιόμετρα και ἀκατανόητο γιὰ τὸ Ὄδοφριδὸς δὲν ἐγκαταστάθηκε κάπως πιὸ κοντὰ στὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ προμηθεύονταν τὸ νερό. Ἐξάλλου και ἡ διατύπωση τοῦ κειμένου δείχνει διτὴ στὸ Ξεροχώρι, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, μὲ τὴ λέξη «κάστρο» προφανῶς ἐννοοῦσαν τὸ Ἀράκλοβο, ποὺ γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει νὰ ἦταν τὸ πιὸ κοντινὸ φρούριο<sup>3</sup>. Ἀπὸ τὰ τρία φρούρια ποὺ περιγράψαμε παραπάνω τὸ κάστρο τῆς Ρίζας ἀπέχει ἀπὸ τὸ Παλιοξερὸχώρο μόνο 10—15 λεπτά, τὸ κάστρο τῆς Σμέρνας 1.30 περίπου ὥρα και τὸ κάστρο τῆς Ἀλβεινας 3.30—4 ὥρες. Σχετικὰ λοιπὸν μὲ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Ξεροχώρι, τὸ κάστρο τῆς Ρίζας συγκεντρώνει

1. Α. Βοπ, *Μορέε*, δ.π., σ. 372.

2. Ἡ Γαλλικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ μνημονεύει διτὴ ὁ ἀκόλουθος τοῦ Ὄδοφριδου πῆγαινε στὸ Ἀράκλοβο μιὰ φορὰ τὴν ἡμέρα. Ἡ Ἑλληνικὴ παραλλαγή ἀναφέρει διτὴ πῆγαινε «ἀενάως» και «πάντα».

3. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8210.





τις μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ Ἀράκλοβο, πρέπει ὁμως νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἂν 3.30 ὥρες εἶναι μᾶλλον πολλές, 10—15 λεπτά εἶναι πολὺ λίγα, μὲ κίνδυνο ἢ μικρὴ αὐτὴ ἀπόσταση νὰ ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὸν Γοδεφρίδο τὴ δικαιολογία νὰ μετακομίσει στὸ κάστρο ὥστε νὰ πίνει τὸ νερὸ «ἔγκαιρον».

3. Ὅταν ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἦρθε νὰ παραλάβει τὸ Ἀράκλοβο, εἰδοποιημένος ἀπὸ τὸν Γοδεφρίδο, προσπάθησε νὰ εἰσχωρήσει στὰ Σκορτά ἀπὸ βόρεια, ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Ἴσοβας<sup>1</sup>. Τοῦτο ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι πρέπει νὰ κατευθυνόταν πρὸς τὰ δύο βορεινὰ φρούρια τῆς Σμέρνας καὶ τῆς Ρίζας, καὶ ὄχι πρὸς τὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας ποὺ βρίσκεται νοτιότερα καί, ἔτσι, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσβάλλει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ.

4. Στὸ χρονικὸ τοῦ Μορέως μνημονεύεται ὅτι τὸ Ἀράκλοβο «εἰς τραχῶνι κάθεται πολλὰ ἐνὶ ἀφιρωμένον»<sup>2</sup>. Τὸ χρονικὸ μνημονεύει ὅτι πάνω σὲ τραχῶνι (πέτρινο λόφο) εἶχε χτιστεῖ τὸ Πεντεσκούφι, μικρὸ κάστρο δυτικὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου, καὶ τὸ Ναύπλιο<sup>3</sup>. Εἰδικὰ γιὰ τὸ τελευταῖο ἀναφέρεται ὅτι εἶχε χτιστεῖ πάνω σὲ δύο τραχῶνια. Τὸ χρονικὸ δὲν ὀνομάζει κάθε πέτρινο ὑψωμα «τραχῶνι». Τὰ μεγάλα ὑψώματα, ἀκόμη καὶ αὐτὰ ποὺ εἶναι ἀπὸ βράχο, τὰ καλεῖ «δρος» (Ἀκροκόρινθος) ἢ συνηθέστερα «βουνίν» (\*Αργος, Μονεμβασιά, Μυστράς, Ἀκροκόρινθος). Ἐπὶ πλέον, τὸ Πεντεσκούφι καλεῖται καὶ «βουνόπουλον», ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸ νὰ ὀνομασθεῖ καὶ μικρὸ βουνό. Τέλος τὸ χρονικὸ ὀνομάζει «σπήλαιον» τὸν ἀπότομο βράχο. Πάνω σὲ σπήλαιον, μᾶς ἀναφέρει, εἶχαν χτιστεῖ ἡ Κορώνη, ἡ Ἀρκαδιὰ καὶ ἡ Μάνη<sup>4</sup>. Τὸ Πεντεσκούφι μνημονεύεται στὸ χρονικὸ ὡς «τραχῶνι μὲ σπήλαιον». Ἀπὸ ἐδῶ φαίνεται ὅτι μὲ τὴ λέξη «τραχῶνι» ἐννοεῖ τὸ βραχῶδες ἀπότομο ὑψωμα (ὄχι πολὺ μεγάλο γιατί θὰ τὸ ὀνόμαζε βουνό ἢ βουνί) καὶ «σπήλαιον» τὸν σχετικὰ χαμηλὸ βράχο, ποὺ μποροῦσε νὰ βρισκόταν πάνω σὲ τραχῶνι.

5. Σύμφωνα μὲ τὸ χρονικὸ, τὸ Ἀράκλοβο ἦταν «ἀφιρωμένο» (στερεωμένο, δυνατὸ, ἀπόκρημνο). Ἡ ιδιότητα αὐτὴ χαρακτηρίζει καὶ τὰ τρία φρούρια, περισσότερο ὁμως τὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας καὶ ἀμέσως μετὰ τὸ κάστρο τῆς Σμέρνας.

6. Τὸ Ἀράκλοβο παρουσιάζεται στὸ χρονικὸ ὡς «μικρὸν καστέλλιν»<sup>5</sup>. Ἀπὸ τὰ τρία παραπάνω φρούρια, τὸ κάστρο τῆς Ρίζας εἶναι τὸ μικρότερο (4.000 τ.μ. περίπου). Τὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ἐπίσης μικρὸ (περίπου 8.000 τ.μ.). Ἀντίθετα, ἡ Σμέρνα, ἂν συμπεριλάβουμε καὶ τὸ χῶρο ποὺ περικλεεῖ ἡ ἔξω ζώνη, εἶναι μᾶλλον μεγάλο φρούριον γιὰ τὰ μέτρα

1. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8381.

2. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 1716.

3. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 2804, 2871.

4. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 1637, 1773, 2987.

5. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 1760



τῆς ἐποχῆς (πάνω ἀπὸ 20.000 τ.μ.).

7. Στὸ χρονικὸ ἀναφέρεται ὅτι τὸ κάστρο εἶχε «γουλὰ», (τὸ ψηλότερο τμήμα τοῦ φρουρίου ποὺ ἀπομονωνόταν μὲ ιδιαίτερες ὀχυρώσεις)<sup>1</sup> καὶ «μποῦρκο» (ὁ οἰκισμὸς ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριον). Στὸ κάστρο τῆς Ἄλβαινας ὑπῆρχε, ὅπως εἶδαμε, γουλὰς ἀλλὰ καὶ μποῦρκος, ὅπως δείχνουν μὲ βεβαιότητα τὰ ἐρείπια σπιτιῶν ποὺ σώζονται ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Τὸ κάστρο τῆς Ρίζας εἶχε ἐπίσης γουλὰ καθὼς καὶ σπίτια ἔξω ἀπὸ τὶς ὀχυρώσεις ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν μποῦρκο. Στὴ Σμέρνα, ἂν θεωρήσουμε τὸ ἔξωτερικὸ τεῖχος σύγχρονο μὲ τὶς ὀχυρώσεις τῆς κορυφῆς, ὑπῆρξε γουλὰς ἀλλὰ πιθανότατα, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἢ πυκνὴ βλάστηση, δὲν ὑπῆρχε μποῦρκος, δεδομένου μάλιστα ὅτι δὲν ὑπῆρχε στενότητα χώρου, ὥστε νὰ ἐπεκταθεῖ ὁ οἰκισμὸς καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος.

8. Ἡ Γαλλικὴ παραλλαγὴ τοῦ χρονικοῦ<sup>2</sup> ἀναφέρει ὅτι μόλις ὁ Γοδεφρίδος ἔφθασε ἀπὸ τὸ Ξεροχώρι στὸ κάστρο τοῦ Ἀρακλόβου ἔπεισε τὸν καστελάνο καὶ τὸν ἐγκατέστησαν στὸ «donjon», ὅπου «τοῦ ἔφτιαξαν τὸ κρεββάτι του στὸ καλύτερο δωμάτιο τοῦ πύργου». Ἀπὸ τὸ περιστατικὸ αὐτὸ καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ μιὰ ἀναφορὰ τῆς ἴδιας παραλλαγῆς στὸ κάστρο τῆς Ἀρκαδιᾶς<sup>3</sup>, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Ἑλληνικῆς παραλλαγῆς, γίνεται φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν γουλὰ μὲ τὸν πύργο του<sup>4</sup>. Ὁ πύργος αὐτὸς χτιζόταν στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ γουλὰ καὶ ἦταν τὸ τελευταῖο καταφύγιο τῶν ὑπερασπιστῶν. Στὸ ψηλότερο σημεῖο τῶν ὑψωμάτων τῆς Ἄλβαινας καὶ τῆς Σμέρνας σώζεται ἀκόμη ἡ βάση ἐνὸς πύργου ποὺ ἐκτελοῦσε τὸν ρόλο αὐτό. Στὴ Ρίζα δὲν ὑπάρχει μοναχικὸς πύργος ἀλλὰ τὸ παραλληλόγραμμο κτήριο, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε παραπάνω.

9. Σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ Γαλλικὴ παραλλαγὴ τοῦ χρονικοῦ<sup>5</sup>, τὸ Ἀράκλοβο εἶχε περισσότερες ἀπὸ μιὰ «γιστέρνες. μὲ πόσιμο νερό. Ἡ διατήρηση μεγάλης ποσότητας νεροῦ μέσα σ' ἓνα ὀχυρὸ κάστρο, ὅπως τὸ Ἀράκλοβο, ἦταν ἀναγκαία γιὰ νὰ χρησιμεύσει σὲ ἐποχὴ μακρᾶς πολιορκίας. Χωρὶς νερό δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀντέξει οὔτε ὁ Γοδεφρίδος, οὔτε, πολὺ περισσότερο, ὁ Δοξαπατρῆς. Στὸ κάστρο τῆς Ἄλβαινας ὑπάρχουν, ὅπως εἶδαμε, πολλὲς γιστέρνες. Μιὰ μοναδικὴ ἐπίσης γιστέρνα ὑπάρχει στὸν γουλὰ τοῦ κάστρου τῆς Σμέρνας, στὴ βάση τοῦ πύργου, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ, λόγω τῆς βλάστησης, νὰ διαπιστωθεῖ ἂν ὑπῆρχαν ἔξω ἀπὸ τὸν γουλὰ καὶ ἄλλες δεξαμενές.

1. Σπανιότερα «γουλὰς» σημαίνει καὶ πύργος. Ἐδῶ ἔχει τὴ σημασία τοῦ ψηλότερου μέρους τοῦ κάστρου, τῆς «ἀκρόπολης», (βλ. Καλονάρου, Χρονικόν, στ. 8223: ἐσέβη ἀτός του εἰς τὸν γουλὰν κ' ἐκατεστόχαξέ το».

2. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 565.

3. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 115.

4. Σήμερα μὲ τὴ λέξη donjon ἐννοοῦν τὸν πύργο· ὁ γουλὰς ὀνομάζεται réduit.

5. Π. Καλονάρου, Χρονικόν, δ.π., στ. 8204. βλ. καὶ J. Longnon, *Chronique*, παρ. 563: «et se faisoit porter de l'aigue des cisternes qui la estoient...».



Στὸ μικρὸ κάστρο τῆς Ρίζας δὲν φαίνονται ἴχνη πού νά δικαιολογοῦν τὴν ὑπαρξὴ δεξαμενῆς.

10. Στὸ χρονικὸ ἀναφέρεται ὅτι τὸ κάστρο ἦταν πολὺ δυνατὸ καὶ μποροῦσαν νά τὸ κρατήσουν λίγοι ἄνθρωποι<sup>1</sup>. Τὸ χρονικὸ δὲ μᾶς ἀναφέρει πόσοι ἄνδρες ἀποτελοῦσαν τὴ μόνιμη φρουρά του, ἀσφαλῶς ὅμως θὰ ἦταν πολὺ λίγοι, ἀφοῦ ὁ Γοδεφρίδος ντὲ Μπριέρρες μπόρεσε νά τοὺς ἐξουδετερώσει τόσο εὐκόλα. Ἐν τούτοις, εἶναι δυνατὸ νά ὑπολογίσουμε πόσα περίπου ἄτομα ὑπεράσπιζαν τὸ κάστρο ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψή του ἀπὸ τὸν Φράγκο τυχοδιώκτη. Ὁ Γοδεφρίδος παρουσιάζεται στὸ χρονικὸ τοῦ Μορέως νά διαθέτει 4 (κατὰ τὴ Γαλλικὴ) ἢ 8 (κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ παραλλαγή) ἀκόλουθους<sup>2</sup>. Στὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴ Γαλλικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ μνημονεύεται ἐπίσης ὅτι μέσα στὸ κάστρο ὑπῆρχαν δώδεκα φυλακισμένοι Ἕλληνες, «χωριάτες καὶ Ρωμαῖοι», τοὺς ὁποίους ὁ Γοδεφρίδος ἐλευθέρωσε<sup>3</sup>. Ἡ Ἰσπανικὴ παραλλαγή ἀναφέρει ὅτι μέσα στὸ κάστρο ὑπῆρχαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ μόνο 4 φυλακισμένοι<sup>4</sup>. Ἡ Γαλλικὴ παραλλαγή μνημονεύει ὅτι ὁ Γοδεφρίδος ἔκανε αὐτὴ τὴ χειρονομία μὲ σκοπὸ οἱ Ἕλληνες νά τὸν βοηθήσουν, ἀφοῦ θὰ προφασίζοταν ὅτι εἶχε πρόθεση νά παραχωρήσει τὸ φρούριον στὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Δύο ἀπὸ τοὺς φυλακισμένους στάλθηκαν νά εἰδοποιήσουν τὴν κεφαλὴ τῶν Βυζαντινῶν στὸ Μυστρά, κι ἔτσι μέσα στὸ κάστρο παρέμειναν ὁ Γοδεφρίδος, 4—8 ἀκόλουθοί του καὶ 2—10 Ἕλληνες. Ἀκόμη καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς —19 ἄτομα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 10 Ἕλληνες— εἶναι πολὺ μικρὸς γιὰ νά κρατηθεῖ ἓνα φρούριον. Εἶναι ἀναγκαῖο λοιπὸν νά δεχτοῦμε ὅτι τὸ κάστρο ἦταν χτισμένο σὲ τόσο ἀπόκρημνο ὑψωμα ὥστε λίγοι ἄνδρες ἀρκοῦσαν νά ἀπωθήσουν τὸν ἐχθρό, ἢ, τουλάχιστο, ὅτι τὰ τεῖχη του ἐκτείνονταν σὲ πολὺ μικρὸ μῆκος καὶ ἐπομένως μερικοὶ μόνο στρατιῶτες ἦταν ἀρκετοὶ γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του. Ἀπὸ τὰ τρία φρούρια πού περιγράψαμε παραπάνω, ἡ Ἑλβαινα εἶναι τὸ πιὸ ἀπόκρημνο, ἐνῶ οἱ ὀχυρώσεις τοῦ μικροῦ κάστρου τῆς Ρίζας περιορίζονται στὸ βόρειο μέρος τοῦ λόφου καὶ ἐκτείνονται μόνο σὲ λίγες δεκάδες μέτρα.

11. Στὴ Γαλλικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ ἀναφέρεται ὅτι οἱ Φράγκοι ἐλευθέρωσαν ὄσους Ἕλληνες κρατούμενους ὑπῆρχαν στίς φυλακές, μὲ σκοπὸ νά τοὺς χρησιμοποιοῦν ὡς βοηθοὺς τους. Ἦταν φυσικὸ νά μὴν εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη σ' αὐτούς, ἀφοῦ ἦταν ἀλλόφυλοι, σύμφωνα ὅμως μὲ τὴ

1. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8272—4.

Τοῦτο τὸ κάστρο ἐβλέπετε τὴν δύναμιν ὅπου ἔχει ὀλλγοὶ ἄνθρωποι ἡμποροῦν νά τὸ ἔχουν φυλάττει ἀφῶν ἔχει σωτάρχισιν κ' ἐνὶ ἀφιρωμένον».

2. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 566. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8128.

3. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, στ. 8317—8. J. Longnon, *Chronique*, παρ. 572.

4. A. Motel-Fatio, *Libro*, παρ. 434.



Γαλλική παραλλαγή του χρονικού θα φρόντιζαν να τους τοποθετήσουν «σε τόπους που δεν θα είχαν ἀμφιβολίες γι' αυτούς»<sup>1</sup>. Πιθανότατα σε λιγότερο νευραλγικά σημεία, σε ἀπόκρημνο δηλ. ἔδαφος, όπου πρακτικά θα ήταν ἀδύνατο να ἔλθουν σε συνεννόηση με τὸν ἐχθρό. Στὰ κάστρα τῆς Ρίζας καὶ τῆς Σμέρνας δὲν ὑπάρχουν τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους πού να χρειάζονται λιγότερο ἐπιτήρηση, ἀφοῦ τὸ ἔδαφος ἔχει σχεδὸν σ' ὅλα τὰ σημεία τὸν ἴδιο βαθμὸ ὁμαλότητας, καὶ ἔτσι θὰ μπορούσε ὁ ἐχθρὸς να πλησιάσει με σχετικὴ ἀνεση. Ἀντίθετα, στὸ κάστρο τῆς Ἑλβαινας ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο να εἰσχωρήσει ἐχθρὸς ἀπὸ τὸ τείχος τῆς νότιας καὶ νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς. Εἶναι πιθανὸ να τοποθετήθηκαν ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ ἦταν σχεδὸν ἀδύνατο να ἔρθουν σε ἐπαφὴ με τοὺς ἔξω. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τὰ πιὸ εὐπαθῆ σημεία τοῦ κάστρου τῆς Ἑλβαινας ἦταν ἡ πύλη καὶ τὸ τμήμα ἐκείνο τοῦ τείχους πού βρισκόταν δεξιά της. Ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ μέρος βρισκόταν ὁ ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη οἰκισμὸς καὶ ὁ δρόμος πού ὀδηγοῦσε ὡς τὴν πύλη καὶ ἔτσι τὸ ἔδαφος ἦταν κάπως ὁμαλότερο. Σύμφωνα με τὸ χρονικὸ, οἱ δύο ἀπὸ τοὺς τέσσερις ἀκολουθοῦν τοῦ Γοδεφρίδου θὰ ἀνέβαιναν στὴν πύλη γιὰ να τὴν προστατεύσουν. Πιθανότατα οἱ ἄλλοι δύο θὰ ἐπιτηροῦσαν τὸ ἀντίθετο (ἀνατολικὸ) μέρος τοῦ φρουρίου, ὅπου, ὅπως μνημονεύσαμε, ὁ ἐχθρὸς μπορούσε να πλησιάσει με σχετικὴ εὐκολία.

12. Μέσα στὸ γουλά τοῦ Ἀράκλοβου ὑπῆρχαν οἰκῆματα γιὰ να μένει τουλάχιστο ἡ φρουρὰ καὶ ἡ διοίκηση (στὸ φρούριο ὑπῆρχε καστελάνος καὶ κοντόσταυλος) καθὼς ἐπίσης στέρνες καὶ φυλακές. Ἀπὸ τὰ τρία φρούρια πού μνημονεύσαμε παραπάνω, πυκνὴ δόμηση παρατηρεῖται μόνο στὸ γουλά τῆς Ἑλβαινας, τοῦ ὁποῦ ολόκληρη σχεδὸν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔδαφους καλύπτεται ἀπὸ θεμέλια. Στὴ Σμέρνα ὑπάρχουν μόνο τὰ θεμέλια τοῦ πύργου, ἐνῶ στὸ κάστρο τῆς Ρίζας τὸ παραλληλόγραμμο κτήριο δὲν ἀρκεῖ να ἐκπληρώσει ὅλους τοὺς σκοποὺς πού ἀναφέραμε παραπάνω.

13. Σύμφωνα με τὸ χρονικὸ, οἱ Φράγκοι προειδοποίησαν τὸν Γοδεφρίδο να μὴν τολμήσει να κρατήσει περισσότερο τὸ κάστρο, γιατί θὰ ἔστελναν να φέρουν Βενετοὺς τεχνίτες οἱ ὁποῖοι θὰ ἔφτιαχναν «τριπουτσέτα», δηλ. πετροβόλες μηχανές, με τὰ ὁποῖα θὰ γκρέμιζαν τὰ τείχη καὶ θὰ τοὺς σκότωναν ὅλους<sup>2</sup>. Γνωρίζουμε πὼς οἱ Σταυροφόροι χρησιμοποίησαν πολιορκητικὲς μηχανές γιὰ να χτυπήσουν φρούρια πού εἶχαν χτιστεῖ σε χαμηλοὺς λόφους

1. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 572: «et les metterons par lieux ou nous n' arons doute de eaux».

2. Π. Καλονάρου, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 8429—32.

«ἐπεὶ ὁ μπάιλος ἔστειλεν να ἔλθουν οἱ πελεκάνοι τεχνίτες γὰρ Βενέτικοι να ποιήσουν τριπουτσέτα· αὐτὰ τὰ βλέπεις τὰ τείχη ὅλα χαλάσει θέλουν να σᾶς πετρώσουν ὅλους σας καὶ να σᾶς θανατώσουν».





(Πάτρα, Κορώνη, Ἀρκαδιά, Νίκλι, Λακεδαίμονα). Σὲ φρούρια ποὺ εἶχαν χτιστεῖ σὲ ἀπόκρημνα καὶ ψηλὰ βουνά (Κόρινθος, Ἄργος, Ναύπλιο) δὲν ἀναφέρεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν πολιορκητικὲς μηχανές. Ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ παραλλαγή τοῦ χρονικοῦ γνωρίζουμε ὅτι ἡ κάτω πόλη τῆς Μονεμβασίας ἔπαθε μεγάλες φθορὲς ἀπὸ τὰ χτυπήματα τριῶν τέτοιων πολιορκητικῶν μηχανῶν, οἱ ὁποῖες ὁμως δὲν ἦταν ἱκανὲς νὰ προσβάλουν τὸ φρούριο τοῦ βουνοῦ, γιὰ τὰ βλήματα δὲν ἔφταναν ὡς ἐκεῖ<sup>1</sup>.

Οἱ Φράγκοι ἀναγκάστηκαν νὰ πολιορκήσουν ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα τὰ ἰσχυρὰ φρούρια ποὺ βρίσκονταν σὲ ὄχυρά ὑψώματα. Ἀφοῦ τὸ Ἀράκλοβο πολιορκήθηκε ἐπίσης γιὰ ἄρκετὸ καιρὸ ἀπὸ τοὺς ἰδίους,<sup>2</sup> θὰ περιέμενε κανεὶς ὅτι βρισκόταν σὲ ἀπόκρημνο βουνό, ὅπου τὰ βλήματα δὲ θὰ μπορούσαν νὰ φθάσουν. Ἐν τούτοις, στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ χτυπηθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὶς πολιορκητικὲς μηχανές. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὁμως ὅτι οἱ Φράγκοι, ὅταν ἀπεφάσισαν νὰ πολιορκήσουν τὸ Νίκλι καὶ τὴ Μονεμβασία κατεσκευάσαν μόνοι τους τὶς πολιορκητικὲς μηχανές<sup>3</sup>. Γιὰ νὰ ἀναγκασθοῦν ἐδῶ νὰ καλέσουν Βενετοὺς τεχνίτες, φαίνεται πὼς ἡ δυνατότητα τῶν δικῶν τους πετροβόλων ἦταν περιορισμένης ἐμβέλειας καὶ δὲν μπορούσαν νὰ φθάσουν τὰ τείχη τοῦ Ἀρακλόβου. Ἀπὸ τὰ τρία γνωστά μας κάστρα, ἐκεῖνο τῆς Ρίζας θὰ μπορούσε νὰ χτυπηθεῖ χωρὶς ἰδιαίτερη δυσκολία. Ἄν ταυτίζαμε τὸ Ἀράκλοβο μὲ τὸ κάστρο αὐτὸ, θὰ ἦταν ἀνεξήγητο οἱ Φράγκοι νὰ προσβάλουν ἀποτελεσματικὰ μὲ πετροβόλα τὴν Πάτρα, τὴν Κορώνη, τὴ Λακεδαίμονα καὶ ἰδιαίτερα τὴν Ἀρκαδιά καὶ νὰ ἄφηναν τὸ κάστρο τῆς Ρίζας, ποὺ βρισκόταν μάλιστα πολὺ κοντὰ στὸ δρόμο τους πρὸς τὴ νότια Πελοπόννησο. Γιὰ τὸ φρούριο τῆς Σμέρνας εἶναι δύσκολο νὰ ἐκφέρει κανεὶς γνώμη, ἀφοῦ ἡ πλευρὰ τοῦ βουνοῦ μὲσω τῆς ὁποίας γινόταν ἡ ἀνάβαση εἶναι ὄχι ἀπρόσιτη ἀλλὰ, καθὼς φαίνεται, ἦταν δύσκολο νὰ βρεθεῖ κάποιο σημεῖο ὅπου θὰ στήνονταν οἱ πολιορκητικὲς μηχανές. Τὸ κάστρο τῆς Ἰαλβινας εἶναι τελειῶς ἀπρόσιτο, ὑπάρχει ὁμως ἓνα σημεῖο ἀπ' ὅπου θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ χτυπήσει ἀποτελεσματικὰ. Πρόκειται γιὰ τὸ ὑψωμα «Στρωσιδάκι» ποὺ βρίσκεται, ὅπως εἶπαμε, δυτικὰ του καὶ εἶναι χαμηλότερο κατὰ 50—60 μ. περίπου ἀπὸ τὴν κορυφή καὶ 20—30 ἀπὸ τὶς ὄχυρώσεις τοῦ

1. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 204.

2. Μ. Κορδώση, *Ἡ κατάκτηση*, δ.π., σ. 97 κ.έ.

3. Π. Καλονάρον, *Χρονικόν*, δ.π., στ. 2036—7 J. Longnon, *Chronique*, παρ. 204. Ἡ Γαλλικὴ παραλλαγή (παρ. 111, 116) ὀνομάζει τὰ τειχομαχικὰ ὄργανα «petrières» καὶ «mangonneaux». Τὰ Χρονικά καλοῦν petrières (πετροβόλα) κάθε μηχανὴ ποὺ πετᾷ πέτρες, εἴτε ἦταν ὁ παλιὸς τύπος (mangon type) ἢ ὁ νεότερος (τριπουτσέτα). Ἔτσι δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα τίνος τύπου ἦταν οἱ πετροβόλες μηχανές ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Φράγκοι, ἐπειδὴ ὁμως οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἔγιναν μετὰ τὸ 1204, πρόκειται μάλλον γιὰ τριπουτσέτα. (C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, τόμ. Β', New York 1924 (ἐπανέκδ. 1969), σ. 45.





έξωτερικου περιβόλου του κάστρου. Ίσως πρέπει να υποθέσουμε ότι ήταν δυνατό το φρούριο να χτυπηθεί από το σημείο αυτό με πιο τελειοποιημένες μηχανές, που μπορούσαν να φτιάξουν μόνο Βενετοί τεχνίτες. Έτσι, πιστεύουμε, ότι τα τείχη που αναφέραμε παραπάνω ότι περιέκλειαν το Στρωσιδάκι χτίστηκαν όχι για να προστατεύουν το ύψωμα αυτό αλλά το κοντινό κάστρο της Άλβαινας. Κύριος σκοπός τους δηλ. ήταν να μην μπορεί ο εχθρός να τοποθετήσει πετροβόλα πάνω του και να χτυπήσει το κυρίως κάστρο.

14. Στην Άραγωνική παραλλαγή του χρονικού μνημονεύεται ότι ο Γοδεφρίδος ζήτησε να παραμείνει στο κάστρο του Άρακλόβου όχι μόνο για να έχει το νερό κοντά του αλλά και «καλύτερο άερα»<sup>1</sup>. Η διαπίστωση αυτή ισχύει περισσότερο για τα φρούρια της Άλβαινας και Σμέρνας που βρίσκονται σε μεγαλύτερο ύψομετρο και λιγότερο για το κάστρο της Ρίζας, που βρίσκεται σε χαμηλό λόφο, σχεδόν στο ίδιο ύψομετρο με το Παλιοξερόχωρο.

15. Στους φραγκικούς πίνακες του τέλους της μεσαιωνικής εποχής το Άρακλόβο μνημονεύεται συνήθως μαζί με το Ctevecoeu<sup>2</sup>, φρούριο που βρίσκεται δυτικά της Λινίστενας (Άλωνίστενας) δηλ. πολύ κοντά στο κάστρο της Άλβαινας.

16. Στην περιοχή της Άλβαινας έπιζούν ως σήμερα πολλές παραδόσεις για το κοντινό φρούριο, που δείχνουν τη σπουδαιότητά του. Μια απ' αυτές μιλάει «για την καλή δχύρωση του κάστρου, ώστε αρκούσαν ...έφτα στρατιώτες να το φυλάν»<sup>3</sup>. Ο αριθμός αυτός θυμίζει τους λιγοστούς υπερασπιστές της ομάδας Γοδεφρίδου ντε Μπριέρες. Σε μια άλλη παράδοση αναφέρεται ότι το κάστρο κυριεύθηκε με δόλο από τους Φράγκους μέσω ενός συμπαιτριώτη τους ο οποίος προσποιήθηκε ότι είναι έγγνος Έλληνίδα και κατόρθωσε να εξαπατήσει τον ρωμαλαίο πορτάρη. Το επεισόδιο αυτό θυμίζει επίσης την κατάληψη του Άρακλόβου από τον Φράγκο τυχοδιώκτη με δόλο αλλά ανληφθεί υπόψη ότι οι εχθροί κατέλαβαν το φρούριο, αφού ο μεταμφιεσμένος Φράγκος προσποιήθηκε ότι είναι «Ρωμιοπούλα»<sup>4</sup>, πρέπει να δεχτούμε — αν ο πυρήνας της παράδοσης ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα — ότι το φρούριο βρισκόταν σε έλληνικά χέρια. Πρόκειται πιθανότατα για επεισόδιο που σχετίζεται με τον Έλληνα υπερασπιστή του κάστρου Δοξαπατρή Βουτσαρά, ο οποίος στην Άραγωνική παραλλαγή παρουσιάζεται ως πολύ ρωμαλαίος.

1. A. Morel-Fatio, *Libro*, δ.π., παρ. 434.

2. A. Bon, *Mogée*, δ.π., σ. 689 κ.έ.

3. Μ. Κορδώση, «Πελοποννησιακοί θρύλοι και Ιστορία», «Σύνδεσμος», τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο, Ίωάννινα 1988, σ. 102.

4. Μ. Κορδώση, «Πελοπον. θρύλοι», δ.π., σ. 104.



### 6. Κατάληξη στοῦ Κάστρου τῆς Ἀλβαινας. Σύγκριση μὲ τοπογραφικά στοιχεία νεώτερων βενετικῶν ἐγγράφων

Δυστυχῶς καμιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω δὲν περιέχει μέσα τῆς ἀποδεικτικά στοιχεία ποὺ θὰ μᾶς ἐπειθαν γιὰ τὴν ταύτιση ἑνὸς ἀπὸ τὰ τρία κάστρα μὲ τὸ Ἀράκλοβο. Ὑστερα ὁμως ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, πιστεύουμε ὅτι τὸ κάστρο τῆς Σμέρνας συγκεντρώνει τὶς λιγότερες πιθανότητες. Τὸ κάστρο αὐτὸ βρισκόταν βέβαια κοντὰ στοῦ Ξεροχώρι καὶ στοῦ βόρειο μέρος τῶν Σκορτῶν ἀπ' ὅπου ἐρχόταν ὁ βυζαντινὸς στρατός, ὁμως ἔχει χτιστεῖ σὲ βουνὸ καὶ ὄχι σὲ «τραχώνι», εἶναι μεγάλο καὶ χωρὶς μπουῦρκο, (ἂν ἐκλάβουμε τὸ ἐξωτερικὸ τεῖχος του μὴ σύγχρονο μὲ τὶς ὀχυρώσεις τῆς κορυφῆς ἔχει μπουῦρκο ἀλλὰ δὲν ἔχει γουλά), ἦταν δύσκολο νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ λίγους στρατιῶτες καὶ δὲν ὑπάρχουν θεμέλια στοῦ γουλά ποὺ νὰ δείχνουν ὅτι εἶχαν χτιστεῖ οἰκῆματα γιὰ τὴ φρουρά, τὴ διοίκηση καὶ τοὺς φυλακισμένους. Ἐξάλλου, ἡ κατασκευή του στὴν κορυφὴ ἑνὸς βουνοῦ θυμίζει μᾶλλον ὑστερὴ βυζαντινὴ περίοδο καὶ ὄχι μεσοβυζαντινὴ. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐκεῖνο ποὺ νομίζουμε ὅτι ἀποκλείει τὴν Σμέρνα εἶναι ὅτι στὸν κατάλογο τοῦ 1377 τὸ φρούριό της ἀναφέρεται ὡς ξεχωριστὸ κάστρο ἀπὸ τὸ Ἀράκλοβο<sup>1</sup>.

Τὸ κάστρο τῆς Ρίζας ἔχει περισσότερες πιθανότητες. Βρίσκεται στοῦ βόρειο μέρος τῶν Σκορτῶν, καὶ πολὺ κοντὰ στοῦ Ξεροχώρι, εἶναι πολὺ μικρὸ, ἔχει χτιστεῖ πάνω σὲ «τραχώνι», ἔχει γουλά καὶ μπουῦρκο, καὶ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ μικρὴ φρουρά. Ἐν τούτοις τὸ κάστρο αὐτὸ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε πύργο οὔτε στέρνες, τουλάχιστο περισσότερες ἀπὸ μία. Ἐξάλλου, ἡ βατὴ πλευρὰ τοῦ φρουρίου, μολονότι προστατευόταν ἀπὸ ἰσχυρὸ τεῖχος ἦταν εὐκόλο νὰ χτυπηθεῖ μὲ πετροβόλες μηχανές. Ἔτσι, δὲν δικαιολογεῖται, πιστεύω, οὔτε ἡ μακρὰ πολιορκία τοῦ Ἀρακλόβου ὅταν ἦταν στὰ χέρια τοῦ Δοξαπατρῆ, οὔτε ἀργότερα ἡ μεγάλη κινητοποίηση τῶν Φράγκων, ὅταν περιήλθε στὰ χέρια τοῦ Γοδεφρίδου.

Τὸ κάστρο τῆς Ἀλβαινας συγκεντρώνει τὶς περισσότερες πιθανότητες. Βρίσκεται πάνω σὲ τραχώνι, εἶναι ὀχυρότατο, εἶναι σχετικὰ μικρὸ, ἔχει γουλά, μπουῦρκο καὶ πύργο, ἔχει πολλὲς στέρνες, θὰ μπορούσε νὰ κρατηθεῖ μὲ μικρὴ φρουρά, ὀρισμένα σημεῖα τῶν τειχῶν του εἶναι ἀπρόσιτα καὶ χρειάζονται λιγότερη ἐπιτήρηση, μέσα στοῦ γουλά του ὑπῆρχαν πολλὰ οἰκῆματα γιὰ νὰ μένει ἡ φρουρά, ἡ διοίκηση καὶ οἱ φυλακισμένοι καὶ τέλος τὸ ἀπέναντι ὑψωμα Στρωσιδάκι θὰ μπορούσε νὰ τοῦ ἀποβεῖ μοιραῖο, τουλάχιστο ἂν ὁ ἐχθρὸς χρησιμοποιοῦσε τελειοποιημένα πετροβόλα. Δυσκολίες γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ κάστρου τῆς Ἀλβαινας μὲ τὸ Ἀράκλοβο παρουσιάζονται κυρίως λόγω τῆς

1. A. Bon, *Morée*, ὁ.π., σ. 690.

lo castello delo Polcollecto

lo castello della Smirina



άρκετά μεγάλης απόστασης από το Ξεροχώρι και λόγω της θέσης του στο κεντρικό και όχι στο βόρειο μέρος των Σκορτών. Σχετικά με την απόσταση από το Ξεροχώρι πιστεύω ότι δεν αποτελεί ιδιαίτερο πρόβλημα, αφού ένας άσκημένος νέος θα μπορούσε να πάει και να επιστρέψει πολύ γρήγορα. Έξάλλου, όπως είπαμε, αν ο Γοδεφρίδος ήταν πολύ κοντά, ίσως δεν θα έβρισκε δικαιολογία να μπει στο κάστρο. Πώς όμως δικαιολογείται η διατύπωση του χρονικού, σύμφωνα με την οποία το Άράκλοβο ήταν, αν όχι το πλησιέστερο τουλάχιστο από τα πιο κοντινά κάστρα στο Ξεροχώρι; Είναι πιθανό πως αυτή την εποχή το κάστρο της Ρίζας δεν είχε χτιστεί. Ίσως το μικρό αυτό φρούριο είναι μεταγενέστερο και κατασκευάστηκε για να καταφεύγουν εκεί οι ίδιοι οι κάτοικοι του Παλιοξεροχωριού, αφού ήταν τόσο κοντά στον οικισμό.

Σχετικά με το δεύτερο πρόβλημα, θα ήταν πράγματι εύκολότερο στον βυζαντινό στρατό να προχωρούσε προς το Άράκλοβο από ανατολικά, μέσω Ανδρίτσαινας όπως έγινε λίγα χρόνια αργότερα, όταν πολιορκήθηκε η Αγία Ελένη, το Crevescœur, το Beaufort<sup>1</sup>, κάστρα που βρίσκονται όμως στο ανατολικό μέρος των Σκορτών και όχι στο κεντρικό. Ο φυσικότερος δρόμος προς το Άράκλοβο δεν ήταν και ο συντομότερος. Οι Έλληνες του Μυστρά κατά τις εκστρατείες τους προς τη δυτική Πελοπόννησο ακολουθούσαν τον «παραπόταμον του Άλφεως». Ήταν ο πιο συνηθισμένος δρόμος, τον οποίο, φαίνεται, ότι ακολούθησαν και τότε. Έφτασαν μ' αυτόν τον τρόπο ως την περιοχή της Ίσοβας απ' όπου, περνώντας τον Άλφειό, θα έφθαναν στο Άράκλοβο μέσω του ποταμιού της Τσεμπερούλας, του αρχαίου Διάγοντος, που είναι ο φυσικός δρόμος. Ίσως αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν την πορεία αυτή λόγω φραγκικών φρουρών. Αν αναλογιστούμε ότι τότε οι Φράγκοι φύλαγαν την Άράχοβα, νοτιοανατολικά της Ανδρίτσαινας, ίσως εξηγείται γιατί οι Έλληνες αναγκάστηκαν να προχωρήσουν βόρεια.

\* Με βάση λοιπόν τοπογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα, το κάστρο της Άλβαινας συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες να ταυτιστεί με το περίφημο Άράκλοβο, αφού, αποκλείοντας το μικρό κάστρο της Ρίζας (μολονότι βρίσκεται τόσο πολύ κοντά στο Παλιοξερόχωρο) απομακρύνουμε νομίζω, και την πιθανότητα να υπήρχαν δύο Άράκλοβα στο ΒΔ τμήμα των Σκορτών. Πριν όμως περιοριστούμε στο κάστρο της Άλβαινας, πρέπει να μιλήσουμε για το Άρβανόκαστρο, φρούριο που συναντάται στους βενετικούς πίνακες κάστρων και που μερικοί έρευνητές τοποθετούν στη θέση της Άλβαινας<sup>2</sup>, πιθανότατα λόγω της φωνητικής ομοιότητας των δύο ονομάτων, που σχετίζονται με το έθνικό Άλβανοί. Το θέμα παρουσιάζει ενδιαφέρον, αφού ονομα

1. J. Longnon, *Chronique*, δ.π., παρ. 928 κ.έ.

2. Ι. Σφηκοπούλου, δ.π., σ. 292—3.



«Ἀρβανόκαστρο» συναντᾶται ἐπίσης σέ συλλογὴ τοπωνυμίων τῆς ἄμεσης περιφέρειας τοῦ παραπάνω χωριοῦ<sup>1</sup>, παρόλο πὺ οἱ κάτοικοί του σήμερα δὲν τὸ θυμοῦνται.

Τὸ Ἀράκλοβο δὲν πρέπει νὰ ἔχει σχέση μετὰ τὸ Ἀρβανόκαστρο, γιὰτι καὶ τὰ δύο ὀνόματα βρίσκονται στὸν ἴδιο κατάλογο ὡς χωριστὰ κάστρα. Ἐξάλλου, τὸ Ἀρβανόκαστρο ἀναφέρεται μαζί με φρούρια πὺ τοποθετοῦνται βόρεια τοῦ Ἀλφειοῦ. Σέ πρόσφατα ἐπίσης δημοσιευμένο τουρκικὸ κατάστιχο, τὸ Ἀρβανόκαστρο ὑπάγεται στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀγ. Ἡλία, βόρεια τοῦ Ἀλφειοῦ. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι εἶχε 60 οἰκογένειες ἑλληνικῆς. Ἐπομένως τὸ ὄνομά του δὲν πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔθνικὸ Ἀλβανοί.

Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ ἐντοπίσουμε μετὰ ἀκρίβεια τὸ «Ἀρακλωβὸ» τῶν βενετικῶν ἐγγράφων<sup>2</sup>. Ἐκεῖ ἀναφέρονται οἱ ἐκκλησίαι τοῦ χωριοῦ Χρυσούλι πὺ ὅπως εἶπαμε, βρισκόταν 500—700 μέτρα βορειοανατολικά ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἄλβαινας. Σημειώνουμε τίς ἐκκλησίαις πὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν:

*«Εἰς τὸ Παλαιοχώρη τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, χαλασμένη».*

Παλαιοχώρι ὀνομάζεται ὡς σήμερα θέση στοὺς νότιους πρόποδες τοῦ βουνοῦ μετὰ τὸ κάστρο, ὅπου ὑπάρχει καὶ τὸ τοπωνύμιον Ἀγία Παρασκευή. Ὑπάρχει ἡ παράδοση ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἄλβαινας μετοίκησαν στὸ σημερινὸ χωριὸ τους ἀπὸ τὸ Παλαιοχώρι.

*«παραπάνω τῆς Παναγίας, ὁμοίως».*

Πρόκειται γιὰ τὸν ἐρειπωμένο ναὸ πὺ βρίσκεται στὸν τράχηλο πὺ σηματοῦνται ἀνάμεσα στὰ δύο ἰσώματα Κάστρο καὶ Στρωσιδάκι. Λίγο παραπάνω ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀρχίζει τὸ μονοπάτι πὺ ὁδηγεῖ στὸ κάστρο.

*«Εἰς τὸ Ἀρακλωβὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὁμοίως».*

*«Εἰς τὸ Παλαιόκαστρον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου ὁμοίως».*

Ἐδῶ ξεχωρίζεται τὸ Ἀρακλωβὸ ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρο. Εἶναι προφανὲς ὅτι Παλαιόκαστρο εἶναι τὸ σημερινὸ ἐρειπωμένο κάστρο. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ἀπαρίθμηση τῶν ἐκκλησιῶν προχωρεῖ ἀπὸ χαμηλὰ πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ κάστρου, δὲν μένει νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὸ τοπωνύμιον Ἀρακλωβὸ παρὰ μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο πὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Παναγία καὶ τὸ κάστρο· ἡ νοτιοδυτικὴ δηλ. ἀνηφορικὴ πλαγιὰ τοῦ βραχίωδους λόφου μετὰ τὸ μονοπάτι καὶ τὰ ἐκτὸς φρουρίου σπίτια πὺ ἀποτελοῦσαν τὸν μπουρκο. Ὑπῆρχε λοιπὸν τὸ Ἀράκλοβο καὶ στὴν κορυφὴν τὸ κάστρο του, δύο ξεχωριστὰ τμήματα, τοῦ ἴδιου οἰκισμοῦ. Καὶ στὸ χρονικὸ τοῦ Μορέως, τὸ κάστρο διακρίνεται

1. Georgakas - McDonald, «Place-names», ὁ.π., σ. 99.

2. Κ. Ντόκου, «Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὴν περίοδο τῆς Β' Ἐνετοκρατίας», *Byzant. - Neugr. Jahrb.* 21 (1976) 161.



σαφῶς ἀπὸ τὸν μπουῦρκο. Ὄταν ὁ Γοδεφρίδος προέτρεπε τοὺς συντρόφους του νὰ μεθύσουν τὸν καστελάνο στὴν ταβέρνα τοῦ Ἀρακλόβου, τοὺς συμβούλεψε: «ἓνας ὁ πρῶτος ἀπὸ ἐσᾶς ἄς ἔβγη εὐθέως ἐκεῖθεν ἐδῶ εἰς τὸ κάστρον ἄς ἔλθει...».

Τὸ Ἀράκλοβο, ὁ μπουῦρκος τοῦ κάστρου δηλ. τελείωνε φυσικὰ πρὶν ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου. Ἀπὸ ποῦ ἀρχίζει; Ἡ Παναγία, μολονότι εἶναι πολὺ κοντὰ στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο, δὲν ὑπάγεται στὸ Ἀράκλοβο. Στὸ Ἀράκλοβο ὑπάγεται μόνο ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Σὲ ἑκατὸ περίπου μέτρα ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Παναγία, καὶ μόλις εἴκοσι ἢ τριάντα μέτρα ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζει ἡ ἀνάβαση στὸν βραχώδη λόφο τοῦ κάστρου, ἐντοπίσαμε κτήριο ἐσωτερικῶν διαστάσεων 6.20X3.20 μ. καὶ πάχος τοίχων 70 ἑκατοστῶν, ποὺ πρέπει νὰ ἦταν ἐκκλησία, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν καμπύλη ποὺ σχηματίζουν οἱ πέτρες στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς. (Σὲ ὄλες τὶς ἐρειπωμένες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς ἡ ἀψίδα εἶναι ἐγγεγραμμένη στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο κι ἔτσι δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καταλάβει κανεὶς μόνο ἀπὸ τὰ θεμέλια ἂν πρόκειται πράγματι γιὰ ἀψίδα). Τὸ κτήριο αὐτὸ τὸ ταυτίζουμε μὲ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀρχίζει καὶ ὁ μπουῦρκος τοῦ κάστρου δηλ. τὸ Ἀράκλοβο.

Τὸ Ἀρακλωβὸ λοιπὸν τῶν ἐγγράφων ταυτίζεται μὲ ἀκρίβεια μὲ τὸν μπουῦρκο τοῦ κάστρου. Ἔτσι, ἀφοῦ ἀκόμη καὶ στὸ χρονικὸ τὰ δύο μέρη χωρίζονται σαφῶς, προφανῶς καὶ κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ ὀνόμαζαν Ἀράκλοβο τὸν οἰκισμὸ καὶ «κάστρο τοῦ Ἀρακλόβου» τὸ φρούριο (ἢ μπουῦρκο τὸν οἰκισμὸ σὲ σχέση μὲ τὸ φρούριο).

### 7. Τὸ Φραγκικὸ ὄνομα *Bucelet*

Σὲ φραγκικὲς πηγὲς τὸ Ἀράκλοβο μνημονεύεται συνήθως ὡς *Bucelet* *Buceleto*, *Porcellet* κλπ. Ὁ Σ. Δραγούμης<sup>1</sup> ὑποθέτει πὼς τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα Βουτσαράς. Ὁ Α. Βοπ τὸ συνδέει μὲ τὸν *Gracier de Boucere*, φρούραρχο τοῦ *Beaufort* στὰ Σκορτά<sup>2</sup>. Πιο κοντὰ στὴν πραγματικότητα νομίζω πὼς βρῖσκεται ὁ τοπικὸς ἐρευνητὴς Γ. Δημητρακόπουλος, ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὸ ὄνομα μὲ τὸ χωριὸ Μπάρζελι, ποὺ βρῖσκεται 4 περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικά τοῦ κάστρου. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ὄνομα *Bucelet*-Μπάρζελι εἶναι μία ἀκόμη ἰσχυρὴ ἔνδειξη ὅτι τὸ Ἀράκλοβο τοῦ Δοξαπατρῆ ταυτίζεται μὲ τὸ κάστρο τῆς Ἄλβαινας, γιὰ νὰ εἴμαστε ὁμως τελείως βέβαιοι πρέπει νὰ γίνουν, τουλάχιστο στὸ γουλά τοῦ κάστρου, ἀνασκαφικὲς ἐρευνες. Τὸ Ἀρά-

1. Σ. Δραγούμη. *Χρονικῶν Μορέως τοπωνυμικά, τοπογραφικά, ἱστορικά*, Ἀθήναι 1921, σ. 14.

2. Α. Βοπ *Μορέε*, δ.π., σ. 370.

3. Β. Σταυρόπουλου δ.π., σ. 12.





κλοβο, σύμβολο τῆς ἀντίστασης ἐναντίον τῶν Φράγκων, ἀξίζει νὰ ἀνασκαφεῖ καὶ νὰ γίνῃ συντήρηση ὅλων τῶν τμημάτων ἐκείνων τοῦ φρουρίου ποὺ ἀπέμειναν ἀκόμη ὀρθία.



## **SUMMARY**

### **THE IDENTIFICATION OF THE CASTLE ARACLOVO**

by

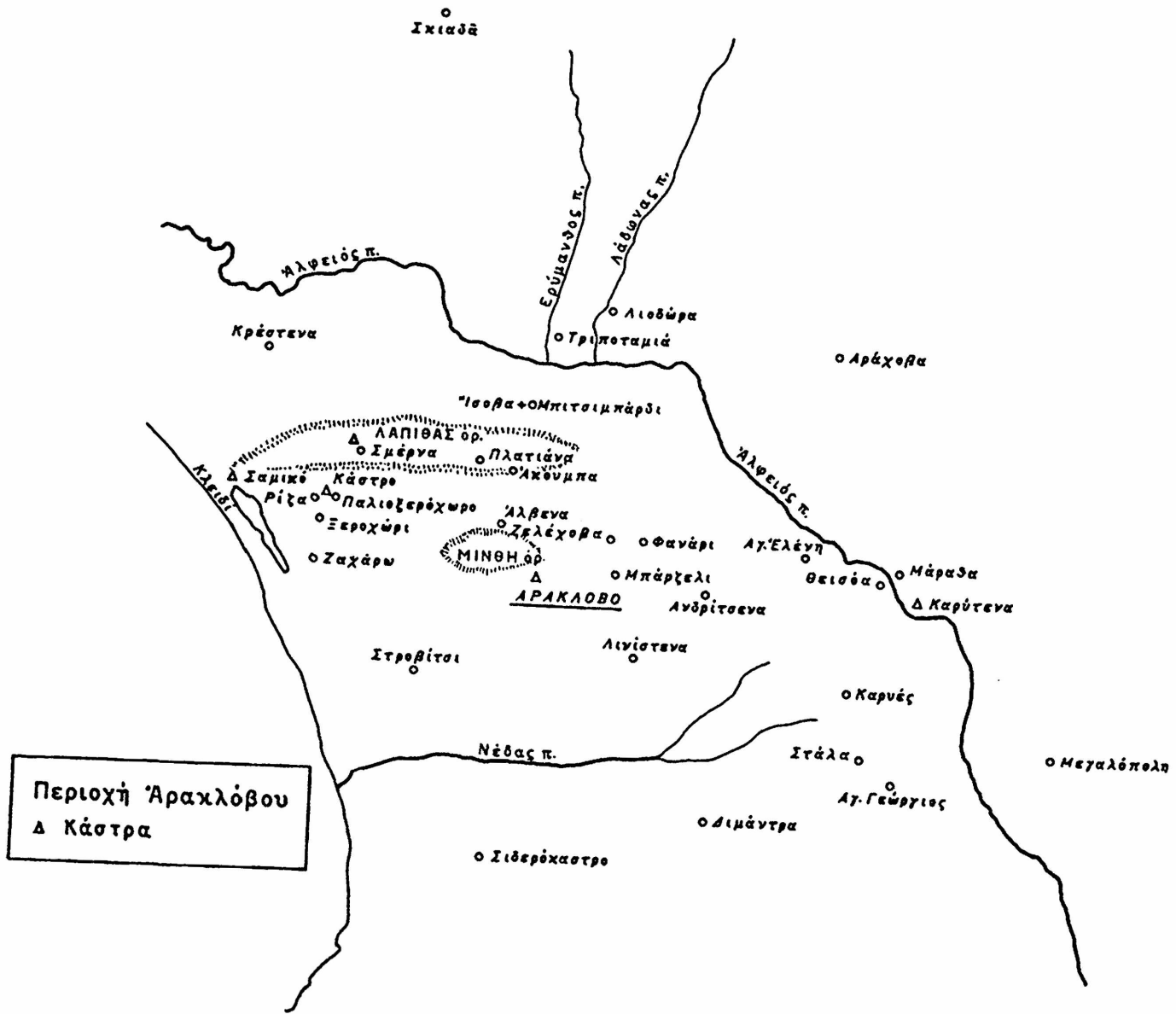
**M. Kordosis**

The identification of the famous castle Araclovo must be based not only on toponymic but on topographical and archaeological evidence. This small castle was constructed not far from the village Xerochori (Palaeoxerochori of today, near Zacharo, Elis), and on a steep rock.

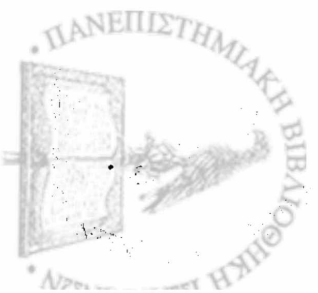
The mediaeval castles of the region which could be identified with Araclovo are Smerna, Alvena and Riza. The last one is a small castle, ten minutes distance from Palaeoxerochori. It is doubtful whether Smerna can be identified with Araclovo (as A. Bon did) not only because very few topographical elements coincide with those which the chronicle of Morea mentions, but mainly because the names Smerna and Araclovo are mentioned in the same mediaeval list of castles. Although the castle of Riza is very small and nearest to Palaeoxerochori, I think that its vulnerability to attacks from the north side, excludes the possibility of its identification with Araclovo.

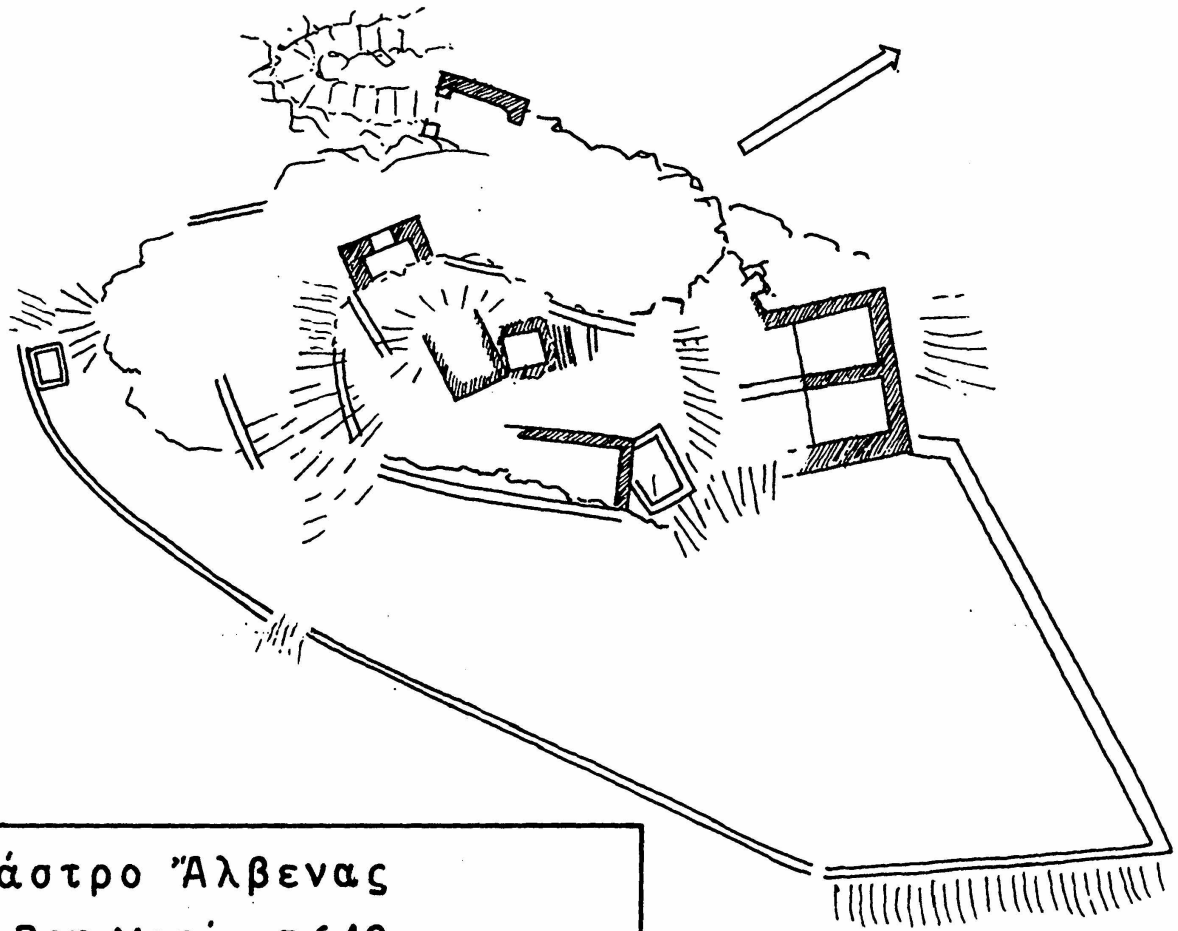
The castle of Alvena is the only one where we find almost all the topographical elements that the Chronicle of Morea mentions (a small and strong castle, constructed on a steeprock, easily protected by few soldiers, with many cisternes inside the walls, etc.). On the other hand the toponymy Araclovò (which is mentioned in more recent venitian document) in the region of the village Chryssouli, is not difficult to be identified exactly with the bourg of Araclovo, the settlement which was situated between the walls of the castle of Alvena (Palaeocastro) and the church Panagia.





Περιοχή Ἀρακλόβου  
Δ Κάστρα

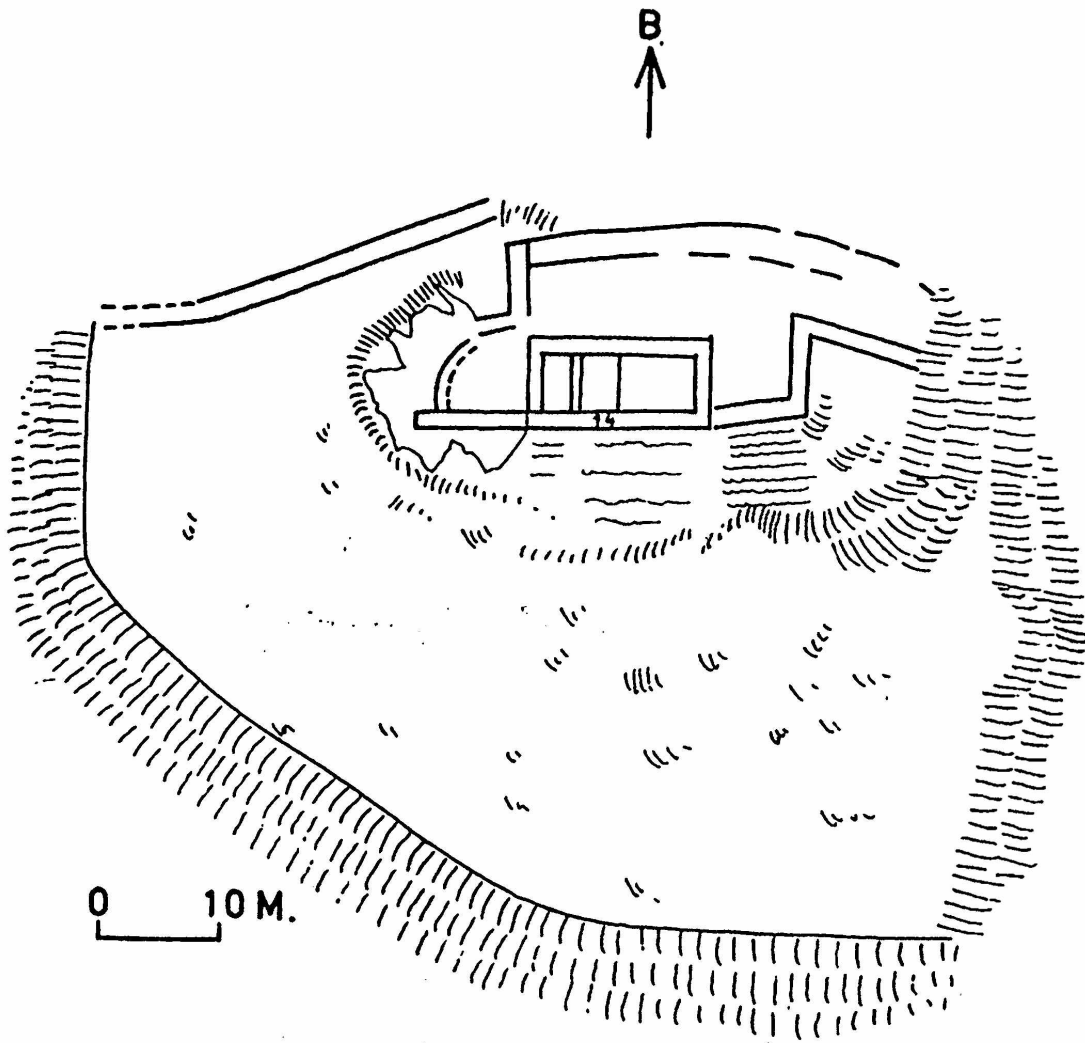




Κάστρο Άλβενας  
Α. Βον, Μορέε, σ. 649

==== δικά μας σκαριφήματα





Κάστρο Ρίζας Σμέρνας (Σκαρίφημα)

